

De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche, een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling.¹

M.E. VAN DEN HEUVEL

Inleiding

In zijn artikel getiteld "L'essor des bâtards nobles du XVe siècle" in de *Revue historique* 253 (1975)² heeft Harsgor gewezen op een opmerkelijke passage in de *Mémoires* van Olivier de La Marche (1425/1429-1502) over bastaarden.³ Hij schrijft het volgende: "... Mais la défense théorique la plus conséquente du rôle des enfants naturels dans la société du temps fut élaborée, comme il se devait, par un Bourguignon. Olivier de La Marche, ... : les bâtards peuvent être des gens d'honneur, autant que les enfants légitimes, car Dieu lui-même a voulu s'incarner dans un homme descendant d'une lignée marquée par la bâtardise, celle de David, roi d'Israël. Et brusquement Olivier de La Marche passe à Jupiter, qui lui aussi avait engendré de nombreux bâtards..."⁴

---

¹ Dit artikel is geschreven op basis van de doctoraalscriptie: De verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche. Een analyse van de *Mémoires* van een vijftiende eeuwse Bourgondische hoveling (Nijmegen 1990) onder begeleiding van Prof. Dr. A.G. Weiler. Bij deze wil ik Prof. Dr. H. de Ridder-Symoens bedanken dat zij mij de gelegenheid heeft gegeven dit artikel te publiceren.

² M. Harsgor, "L'essor des bâtards nobles au XVe siècle", *Revue historique* 253 (1975) 319-354.

³ Het woord bastaarden is een populaire benaming voor onwettige kinderen. *Het Lexikon für Theologie und Kirche* geeft de volgende definitie: "Nach Kanonischem Recht gelten als Uneheliche Kinder jene Kinder, die nicht in einer kirchlich gültigen Ehe oder in einer Putativehe gezeugt oder geboren sind ... ferner jene die zwar aus einer solchen Ehe stammen, wo aber die Vaterschaft des Ehemannes mit erfolg angefochten ist ... oder wenigstens einem Elternteil wegen feierl. Profess od. Empfanges einer höheren Weihe der Gebrauch der vorher geschlossenen Ehe zur Zeit der Zeugung des Kindes verboten war ...". De "filii illegitimi" worden verder onderverdeeld in "filii naturales" en "filii spurii", welke laatsten weer worden onderverdeeld in "filii adulterini", "filii sacrilegi", "filii incestuosi" en "filii nefarii". (*Lexikon für Theologie und Kirche* I-XIV, J. Höfer, K. Rahmer eds. (2e druk; Freiburg 1957-1968), X, 476-478).

⁴ Harsgor, *L'essor des bâtards nobles*, 351.

Terecht wijst Harsgor op het belang van de verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche. Er zijn echter verschillende redenen om meer aandacht aan de betreffende passage te besteden. De eerste reden is het uitzonderlijke karakter van een theoretische verdediging van bastaarden in de Middeleeuwen (waarop ook Harsgor al wijst). Vanaf de elfde eeuw genoten bastaarden verminderde juridische rechten, zowel in het geleerde recht (de combinatie van kanoniek en Romeins recht) als in de leen-, land- en stadsrechten. Volgens het kanoniek recht hadden zij een "defectus natalium", dat wil zeggen dat er een smet op hun geboorte lag, en dit betekent dat zij zonder dispensatie of legitimatie geen kerkelijke wijding konden ontvangen. In land- en stadsrechten worden zij vaker aangeduid als "eer- en rechtloos" en dit betekent dat zij geen oordeel mochten vinden (dat wil zeggen dat zij geen schepen mochten worden), dat zij geen rechter mochten worden en dat zij niet mochten getuigen. Afhankelijk van de streek hadden zij geen, of verminderde erfrechten, vooral ten opzichte van hun vader en diens familie. Voorts konden zij geen aanspraak maken op weergeld, eedshulp, voogdij en vertegenwoordiging voor het gerecht.⁵ Uit studies betreffende de late Middeleeuwen blijkt dat de sociale positie van bastaarden echter niet zo slecht is geweest. Voorwaarde was wel acceptatie door de vader, maar dit lijkt in de Middeleeuwen niet zo'n probleem te zijn geweest. Hoe hoger de sociale positie van de familie, hoe hoger ook de positie van de bastaard. De vader zorgde vaak financieel voor zijn bastaardkinderen en sloot een gunstig huwelijk voor hen af.⁶ Derhalve is er sprake van een discrepantie tussen de houding ten opzichte van bastaarden zoals die spreekt uit juridische bepalingen, en de houding die spreekt uit de gegevens met betrekking tot de sociale positie. In deze context moeten we de verdediging van bastaarden door Olivier de La Marche plaatsen. Voor zover dat uit recente literatuur is op te

---

⁵ B.H.D. Hermesdorf, *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij* (Nijmegen 1980), 119-121. H. Herrmann, *Die Stellung unehelicher kinder nach kanonischem Recht* (Amsterdam 1971), 49-116. A. Leinweber, *Die rechtliche Beziehung des nichtehelichen Kindes zu seinem Erzeuger in der Geschichte des Privatrechts*. Beiträge zur neueren Privatrechtsgeschichte 7 (Königstein/Ts 1978), 37-65. B. Schimmelpfennig, Zölibat und Lage der 'Priestersöhne' vom 11. bis 14. Jahrhundert, *Historische Zeitschrift* 227 (1978) 1-44. B. Schimmelpfennig, 'Ex fornicatione nati.' Studies on the position of priests' sons from the twelfth to the fourteenth century, *Studies in Medieval and Renaissance History* 2 (Old Series 12) (1979) 1-50.

⁶ F. Autrand, Naissance illégitime et service de l'Etat: les enfants naturels dans le milieu de robe parisien XIV-XVe siècle, *Revue historique* 267 (1982) 289-303. M. Carlier, De sociale positie van de bastaard in het laat middeleeuwse Vlaanderen, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987) 173-197. M. Th. Caron, *La noblesse dans le duché de Bourgogne, 1315-1477* (dissertatie; Lille 1987), 224-235. Harsgor, L'essor des bâtards nobles.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

maken, is een theoretische verdediging van bastaarden bovendien uniek voor de Middeleeuwen. Geen andere auteur verdedigt bastaarden op consistente wijze tegen discriminatie op grond van hun (onwettige) geboorte.

De tweede reden is dat Harsgor een aantal opmerkingen van Olivier de La Marche uit hun verband ruikt, aan elkaar plakt, en daardoor mijns inziens een verkeerd beeld geeft van de redenering van Olivier. In dit artikel zal ik de betreffende passage in zijn geheel analyseren. Ik zal proberen duidelijk te maken dat Oliviers verdediging van bastaarden een zeer specifieke aanleiding had en dat zijn verdediging stoelt op zijn ideaalbeeld van adellijk gedrag. Voorts zal ik nagaan of en in hoeverre bastaarden aan het Bourgondische hof van Filips de Goede en Karel de Stoute van deze ideologie gebruik maakten en een zekere sociale positie aan dit hof wisten te bereiken.

De levensloop van Olivier de La Marche

De geboortedatum van Olivier de La Marche is onbekend. Aanduidingen van Olivier zelf in zijn *Mémoires* zijn niet eenduidig, waardoor er over het geboortjaar van Olivier nogal wat onenigheid heerst. Beaune en d'Arbaumont, uitgevers van de *Mémoires*, menen dat Olivier in 1428/29 is geboren⁷; Stein meent dat Olivier in 1425 is geboren.⁸

Als telg van een adellijke familie uit La Bresse (hertogdom Bourgondië) werd hij aan het Bourgondisch hof geïntroduceerd door zijn broer Guillaume de la Queuille en diens vrouw Anne de la Chambre. Dit moet hebben plaatsgevonden in 1442 of 1443. Op voorspraak van Antoine de Croy werd Olivier opgenomen als één van de "pages de l'hôtel". Aan dit hof maakte hij verder carrière. We weten dat hij in 1446 "écuyer d'écurie", staljonker met een loon van twaalf sous per dag⁹ was en in 1447 door bemiddeling van de heer van Ternant werd bevorderd tot "écuyer panetier", één van de hogere functies, waarin hij verantwoordelijk was voor het aanreiken van het brood. Hiermee behoorde hij tot de "quatre états" en verdiende hij achttien sous per dag, goed voor het onderhoud van twee paarden en twee dienaren.¹⁰

In 1448 werd Olivier als "écuyer tranchant", voorsnijder, toegedeeld aan de jeugdige Karel de Stoute, destijds graaf van Charolais, en in 1456 werd hij

---

⁷ O. de La Marche, *Mémoires* I-IV, édités par H. Beaune et J. D'Arbaumont (Paris 1883-1888), IV, xvii-xviii.

⁸ H. Stein, *Olivier de La Marche. Historien, poète et diplomate Bourguignon* (Bruxelles, Paris 1888), 11-12.

⁹ Een bedrag van drie sous per dag, stond gelijk aan het onderhoud van een persoon, of een paard. Zie voor informatie over de functies en bijbehorende lonen: W. Paravicini, Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund, *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 5 (1977) 127-182, aldaar 128-131.

¹⁰ La Marche, *Mémoires* IV, xxiii, xxviii.

"premier panetier", eerste voorsnijder, in dienst van Karel. In 1461 werd hij gepromoveerd tot "maître d'hôtel de la maison de Bourgogne", tot hofmeester, met een loon van zevenentwintig sous per dag, goed voor een gevolg van vier paarden en vier dienaren. In deze functie was hij samen met de andere "maîtres d'hôtel" verantwoordelijk voor de huishouding en de voedselvoorziening van het hof. Door Karel de Stoute werd hij meerdere malen op diplomatieke missies gestuurd, onder andere naar Parijs (in 1457 en in 1462).

De carrière van Olivier dreigde ruw verstoord te worden toen Lodewijk XI, koning van Frankrijk, in reactie op de gevangenneming van de bastaard van Reubempré door Karel de Stoute (1464), de uitlevering eiste van Olivier de La Marche, die hij verantwoordelijk achtte voor de gevangenne. Filips de Goede weigerde echter pertinent één van zijn onderdanen aan de koning uit te leveren.¹¹

Olivier steeg nog verder op de maatschappelijke ladder. Zo werd hij in 1464 voor de slag bij Montlhéry (16 juli 1465) tijdens de oorlog van het "bien public" tot ridder geslagen. Ook bleef hij werkzaam als diplomaat. Zo vinden we Olivier na afloop van de oorlog als ambassadeur van Karel de Stoute bij de hertogen van Berry, broer van Lodewijk XI, en van Bretagne, en in 1466 werd hij meerdere malen naar Normandië gezonden. In 1467 vinden we hem op geheime missie aan het hof van Edward IV van Engeland. Op de terugweg vernam Olivier de dood van hertog Filips van Bourgondië.¹²

Onder Karel de Stoute was Olivier "conseiller du duc", raadsheer, en "maître de l'hôtel". In 1473 werd Olivier vermeld als "maitre d'ostel de mondit seigneur le duc et capitaine de sa grant garde". Volgens Stein was Olivier de La Marche in 1476 "chambellan", kamerheer, van Karel.¹³

Tijdens het bewind van Karel de Stoute bleef Olivier werkzaam als diplomaat. We vinden hem als gezant in Normandië (1467), Bretagne (1467), Engeland (1467, 1470) en Milaan (1476).

In deze periode bekleedde Olivier ook vele bestuursfuncties. Van 30 september 1469 tot 30 september 1470 was Olivier gouverneur, kapitein en proost van Bouillon ter vervanging van Pierre de Hagenbach. In 1471 was hij kapitein en baljuw van Lucheux/Lusseu, van Orville en van de landen geconfiscieerd op de graaf van Saint Pol en in 1472 was hij commandant van Abbeville. Voorts vinden we hem nog in de functie van "maître de la monnaie de Gueldre" (1473), baljuw in Amont (Franche-Comté) en kapitein van Châtillon-le-Duc (1474).

Ook in de oorlog verdiende Olivier zijn sporen en blijkt hij enkele minder belangrijke commandofuncties te hebben vervuld. In de slag bij Brunstein (28 oktober 1467) tijdens de oorlog tegen Luik blijkt Olivier het commando te

---

¹¹ La Marche, *Mémoires* IV, xxxii-xxxix. Stein, *Olivier*, 28-31.

¹² La Marche, *Mémoires* IV, xl-xliii. Stein, *Olivier*, 33-38.

¹³ Stein, *Olivier*, 72-74.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

hebben gehad over twintig man van de persoonlijke lijfwacht van hertog Karel.¹⁴ Samen met Claude de Neuchâtel had hij in 1474 het commando over de troepen die Montbéliard moesten bezetten. Hoewel zij dreigden Hendrik van Württemberg, graaf van Montbéliard, die zij gevankelijk hadden meegevoerd, te zullen onthoofden, bleven de poorten gesloten. Onverrichterzake moesten zij terugkeren. Tijdens de belegering van Neuss (1474-1475) kreeg Olivier, samen met Filip de Berghes en Lodewijk, burggraaf van Soissons, het bevel Lintz te bevoorraden, dat door Duitse troepen onder leiding van keizer Frederik III werd belegerd. Lintz werd inderdaad bevoorrad, maar toch moest de stad worden opgegeven. Eer viel Olivier ten deel vanwege zijn heldhaftige rol in deze terugtocht.¹⁵ In 1467 kreeg Olivier de La Marche van Karel de Stoute de opdracht de hertogin van Savoie en haar zonen Filibert en Karel uit de weg te ruimen. Olivier slaagde er wel in hen gevangen te nemen, maar doodde hen niet. Op weg naar Karel de Stoute wist Filibert door verraad van de Italiaanse kapitein Taglianti, die hem moest bewaken, te vluchten. Karel de Stoute was hierover woedend, en Olivier vertelt dat hij gevaar liep, onthoofd te worden, wat echter niet gebeurde. Olivier de La Marche was tenslotte ook aanwezig bij de noodlottige slag bij Nancy (5 januari 1477) en hij was één van diegenen die het lijk van Karel de Stoute wisten te identificeren. Hij zelf werd gevangen genomen en na betaling van een losgeld van 4000 écus vrijgelaten, waarna hij zijn diensten aanbood aan Maria de Rijke.

Maria en haar echtgenoot Maximiliaan wisten deze trouw rijkelijk te belonen. Olivier werd door Maximiliaan benoemd tot "grand et premier maître de l'hôtel". Op advies van Olivier de La Marche riep Maximiliaan van Oostenrijk het kapittel van de orde van het Gulden Vlies in 1478 bijeen te Brussel, voordat Lodewijk XI dit recht voor zich kon opeisen als nieuwe hertog van Bourgondië. Ook deden zij vele giften aan Olivier, zoals een deel van de goederen in Vlaanderen, die waren geconfisceerd op overlopers naar koning Lodewijk XI van Frankrijk na de dood van Karel de Stoute. Verder ontving hij 500 ladingen zout en de landen van Rieux en van Vieux-Condé, geconfisceerd op Jean de Humières. Een ander teken dat Olivier in de gunst stond is dat Olivier in 1484 door Maximiliaan werd aangewezen als onderwijzer van diens zoon Filips. Onderwijl bleef Olivier giften ontvangen. In 1486 werd hem een "pension" toegekend van 360 livres. In 1494 ontving hij de opbrengsten van de baljuwschappen en heerlijkheden van Fillièvre en van Conchy (in Artois), en ontving hij de gebieden Somerghem en Lowerghem. Uit de eigen inkomsten van koning Maximiliaan ontving hij een "pension" van 1200 livres, dat werd voortgezet door diens zoon Filips de Schone.

---

¹⁴ La Marche, *Mémoires* IV, xlv-xlvii.

¹⁵ La Marche, *Mémoires* IV, lvi-lvii. Stein, *Olivier*, 60-63.

Olivier bleef ook werkzaam als diplomaat. Zo werd hij als ambassadeur naar Cambrai gestuurd na de nederlaag te Quesnoy en tekende hij het verdrag waarin Lodewijk XI afstand deed van de door hem veroverde gebieden in Holland en Franche-Comté. In 1483 werd hij als buitengewoon ambassadeur naar Beaugency gestuurd om Karel VII, de nieuwe koning van Frankrijk, geluk te wensen met diens kroning.

We vinden Olivier meerdere malen als vertegenwoordiger van Maximiliaan bij de statenvergaderingen van Henegouwen (1480, 1481, 1495), en het was aan Olivier te danken dat er snel geld uit Henegouwen beschikbaar kwam om Filips de Schone los te kunnen kopen van de Gentenaren die hem gevangen hadden genomen.¹⁶

1 februari 1502 stierf Olivier de La Marche te Brussel en hij werd begraven in de kerk van Saint-Jacques-sur-Caudenberg in Villegaudin (hertogdom Bourgondië).¹⁷

Typering van de *Mémoires*

De *Mémoires* van Olivier de La Marche zijn herinneringen aan gebeurtenissen die hij zelf heeft meegemaakt. Naar eigen zeggen begon Olivier aan de *Mémoires* toen hij ongeveer 45 jaar was¹⁸, dat wil zeggen in 1470¹⁹ of in 1473/74²⁰, ten tijde van Karel de Stoute. In 1493 bood hij het werk aan aan de jeugdige Filips de Schone (*1478).²¹ De *Mémoires* bestaan uit een introductie en twee boeken. De Introductie werd als laatste geschreven en bevat de opdracht aan Filips de Schone en diens uitgebreide genealogie, waarbij wordt ingegaan op de geschiedenis van de gebieden waarover de voorouders van Filips de Schone hebben geregeerd. Zij moet rond 1490 worden gedateerd. Boek I omvat gebeurtenissen van 1434 tot 1467, tot de dood van hertog Filips de Goede. Boek II omvat de periode vanaf 1467 tot omstreeks 1490.²²

Olivier de La Marche heeft, naar hij zelf schrijft, zijn *Mémoires* met opzet geen kroniek genoemd en hij wenst zijn werk niet op één lijn te plaatsen met het werk van bekende "historiographes" als Georges Chastellain, zijn grote voorbeeld. Zijn doel en werkwijze zijn anders dan die van een kroniekschrijver, een "historiograaf": Olivier schrijft dat hij die

---

¹⁶ La Marche, *Mémoires* IV, lxxv-lxxvi. Stein, *Olivier*, 72-90.

¹⁷ La Marche, *Mémoires* IV, lxxxviii. Stein, *Olivier*, 95.

¹⁸ La Marche, *Mémoires* I, 186.

¹⁹ Stein, *Olivier*, 109.

²⁰ La Marche, *Mémoires* IV, xcv; zij vermelden de jaartallen 1472/73, maar dat kan gezien de geboortedatum niet correct zijn.

²¹ Ibidem IV, c.

²² Volgens Stein zou Olivier ook een derde boek hebben willen schrijven. Hieraan is hij echter nooit begonnen. (Stein, *Olivier*, 120).

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gebeurtenissen wil opschrijven die de moeite waard zijn te worden herinnerd en niet te worden vergeten. Olivier wil niet verklaren, alleen maar beschrijven, dit in tegenstelling tot een ware kroniekschrijver. Bovendien werkt een kroniekschrijver volgens Olivier slechts op één plek, terwijl hij probeert de beschrijving van gebeurtenissen zoveel mogelijk met schriftelijke bewijzen te staven. Olivier zelf heeft echter veel van de wereld gezien en hij heeft veel rondgetrokken. In zijn werk wil hij alleen maar berichten over hetgeen hij aan interessante gebeurtenissen heeft meegemaakt. Hij bezweert de lezer wel, dat wat hij schrijft waar is omdat hij het zelf heeft gezien en meegemaakt. Komt zijn informatie uit een andere bron, dan zal hij deze bron vermelden. Desondanks beschouwt hij het werk van een historiograaf als van een hogere orde dan zijn eigen werk.²³

We kunnen hier niet spreken van een nederigheidstopos, een standaardverhaal over de (wellicht) mindere kwaliteit van het eigen werk. Olivier heeft bewust gekozen voor het genre van de memoires en hij geeft zelf aan, dat zijn opzet en werkwijze anders zijn dan die van een historiograaf. Bovendien verdedigt hij expliciet de betrouwbaarheid van zijn werk.

Wat is nu de waarde van de *Mémoires*? D'Arbaumont, Beaune en Stein zijn eenstemmig in hun beoordeling van de verschillende delen: De Introductie bestaat uit fabuleuze verzinselen en vormt een vals vertoon van eruditie, het eerste boek vormt het beste deel van de hele *Mémoires* en het tweede boek vertoont veel lacunes en fouten.²⁴

Zelfs in het eerste deel maakt Olivier fouten in de datering en de lokalisering van gebeurtenissen. Deze fouten nemen alleen nog maar toe in het tweede deel, terwijl hier ook nog fouten in de chronologie binnensluipen en er lacunes in het verslag zitten. De samenhang van de verschillende verhaalelementen is ook onduidelijker. Bovendien besteedt Olivier niet zoveel aandacht aan politieke en militaire aspecten, waarbij met dit laatste wordt bedoeld dat Olivier geen uitgebreide verslagen geeft van veldslagen. Olivier zoekt ook niet naar de oorzaken van gebeurtenissen. De *Mémoires* zijn geen goede bron voor de bestudering van de Frans-Bourgondische verhoudingen, omdat Olivier de La Marche de feiten soms anders voorstelt dan ze in feite waren. Olivier was bevooroordeeld; hij schildert de hertogen van Bourgondië veel te positief af en hij had een hekel aan Lodewijk XI, waarover hij overigens met respect blijft spreken.²⁵

Ondanks de vernietigende kritiek op de betrouwbaarheid van de *Mémoires* kennen zowel Stein als D'Arbaumont en Beaune toch enige waarde toe aan het werk. Volgens Stein ligt de waarde van de *Mémoires* van Olivier de La Marche in de aanvullende details op informatie van andere kroniekschrijvers

---

²³ La Marche, *Mémoires* I, 184-185.

²⁴ Ibidem IV, c. Stein, *Olivier*, 120.

²⁵ La Marche, *Mémoires* IV, xcv-c. Stein, *Olivier*, 111-117.

van de vijftiende eeuw. De beschrijvingen van de feesten en van de toernooien vormen de betere delen van de *Mémoires*, en de details die Olivier verschaft over de organisatie van het Bourgondisch leger zijn uniek.²⁶ Volgens d'Arbaumont en Beaune blinkt Olivier vooral uit als verteller, want hij is origineel en kan de feiten levendig schetsen. Hij is goed in het beschrijven van de zeden, vooral tijdens de toernooien en feesten.²⁷

Dit laatste is mijns inziens inderdaad het sterkste punt van de *Mémoires* van Olivier de La Marche, wanneer we deze willen gebruiken voor het verkrijgen van feitelijke informatie. We weten dat Olivier carrière heeft gemaakt aan het Bourgondisch hof en dat hij uitstekend op de hoogte was van de verhoudingen aan dit hof, vooral wat betreft de organisatie en de etiquette, de omgangsvormen. Hij vocht mee in de oorlogen van de Bourgondische hertogen en hij was aanwezig bij veel toernooien en bij de hoffeesten. Bovendien was hij één van de organisatoren zowel van het feest van de Fazant (17 februari 1454)²⁸ als van het bruiloftsfeest van Karel de Stoute en Margaretha van York (juli 1468).²⁹

Olivier de La Marche was niet de enige die belangstelling had voor deze zaken. We kunnen Olivier eerder beschouwen als een typische hoveling. Alle hovelingen, de hertogen van Bourgondië vooraan, deelden met Olivier de hartstocht voor toernooien en voor de pracht en praal van de hoffeesten.³⁰

Daarenboven zijn de *Mémoires* interessant voor onderzoek naar de opvattingen en de denkbeelden van een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling. Met name Huizinga heeft hiervoor in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* al dankbaar gebruik gemaakt van de *Mémoires* van Olivier de La Marche. Voor dit onderzoek zijn echter niet alleen boek I en boek II van de *Mémoires* interessant, maar ook de Introductie. Aan dit deel zal ik nu eerst aandacht besteden.

De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche

Zoals gezegd is de Introductie het deel van de *Mémoires* dat het laatst is geschreven, en wordt het rond 1490 gedateerd. In deze periode was Olivier de La Marche belast met de opvoeding van de jeugdige Filips de Schone, waaraan de *Mémoires* zijn opgedragen. In de proloog van de Introductie schrijft Olivier, dat hem hiermee een duidelijk didactisch doel voor ogen stond. Ten eerste wil hij de genealogie van Filips de Schone weergeven.

²⁶ Stein, *Olivier*, 112, 117, 119.

²⁷ La Marche, *Mémoires* IV, xciv.

²⁸ Ibidem IV, xxxv. Stein, *Olivier*, 26-27.

²⁹ La Marche, *Mémoires* IV, 1.

³⁰ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem 1919), 85-176.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Daarmee wil hij aantonen dat Filips een "gentilhomme" was, afstammeling van "noble sang et haulte seignorie". Filips moest God dankbaar zijn, dat hij uit een dergelijk voorgeslacht was voortgekomen. Voorts zal Olivier de daden van het illustere voorgeslacht van Filips verhalen. Deze daden diende Filips als voorbeeld te nemen: evenals zijn voorouders moest hij "le chemin et sente des vertus fructueuses" volgen. Wanneer Filips dit voorbeeld niet zou volgen, zou hij zich te schande maken. Ten tweede wil Olivier Filips duidelijk maken "par quelle raison et par quel droit" hij de erfgenaam was van de gebieden die Karel de Stoute, de grootvader van Filips, in bezit had gehad. Als het God zou behagen, zou Filips deze gebieden weten te herkrijgen. Ten derde stelt Olivier zich ten doel de gedenkwaardige gebeurtenissen aan het Bourgondisch hof te beschrijven, welke hij zelf heeft meegemaakt. Hieruit moet Filips lering trekken en hierdoor moet Filips' godsvrucht gestimuleerd worden.³¹ De eerste twee punten vormen de inhoud van de Introductie, het derde de inhoud van het eerste en tweede boek.

In de Introductie is een heel hoofdstuk gewijd aan Jan (Joao), koning van Portugal (1385-1433), één van de voorouders van Filips de Schone. In dit hoofdstuk vinden we de passage met de verdediging van bastaarden, waarin wij geïnteresseerd zijn.

Jan was de bastaardzoon van Peter I, koning van Portugal (1357-1367) en hij volgde zijn halfbroer Ferdinand I (1367-1383), de legitieme zoon van Peter I, op. Ferdinand had echter een legitieme dochter, Beatrix genaamd (geboren in 1372, gestorven in 1409), die was gehuwd met Jan I, koning van Castilië (1379-1390).³² Dit gegeven stelde Olivier de La Marche voor twee problemen.

Allereerst was er sprake van een legitimiteitsprobleem. Jan volgde zijn halfbroer Ferdinand op als koning van Portugal ofschoon hij een bastaard was en Ferdinand een legitieme dochter had. Door erfopvolging is Jan niet aan de macht gekomen. Aangezien hierdoor een smet lag op het koningschap van Jan, lag er ook een smet op Filips de Schone die van hem afstamde. Daarom moest Olivier de La Marche de legitimiteit van het koningschap van Jan aantonen.³³

Ten tweede stond Olivier de La Marche voor het probleem, dat er velen waren, die het een schande achtten af te stammen van een bastaard. Dezen, en met name de Duitsers, hadden weinig achting voor bastaarden, zoals Olivier uit eigen ervaring had gemerkt: "j'ay traveillié et enquis".³⁴

³¹ La Marche, *Mémoires* I, 10-14.

³² D. Schwennicke ed., *Europäischen Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Neue Folge*. I-XI (Marburg 1980-1986), II, Tafel 39 + 40.

³³ Dit valt af te leiden uit de volgende passage: La Marche, *Mémoires* I, 107-110.

³⁴ La Marche, *Mémoires* I, 110.

Allereerst wijdt Olivier zich aan de verdediging van de legitimiteit van het koningschap van Jan. Deze verdediging bestaat uit meerdere punten. Ten eerste behoorde Jan tot de categorie bastaarden, waarover de minste problemen werd gemaakt. Zijn vader, Peter I, koning van Portugal, had hem verwekt, toen hij weduwnaar was en wel bij een "noble femme", de dochter van een "chevalier banneret".³⁵ Olivier vermeldt geen huwelijksbeletselen dus hadden Jans vader en moeder in principe kunnen huwen.

Ten tweede had Ferdinand volgens Olivier eigenlijk geen recht op de troon. Hij bezat namelijk vele ondeugden ("vices"): hij leidde een verkwistend leven en tiranniseerde zijn volk door het onnodige lasten op te leggen, hij stond bekend als een man zonder eerlijke blik, zonder waarheidsliefde, zonder geloof en zonder schaamte. Hierdoor nam de haat tegen hem toe en werd hij door de "prelats, ... nobles et communautez de son royaume", de drie standen, verjaagd. Vanwege zijn deugden ("ses vertus") werd Jan daarna door het volk tot koning uitgeroepen. Maar niet alleen door het volk. Het was God zelf, die hem tot deze waardigheid riep vanwege zijn deugdzame daden. Ferdinand had geen recht meer op de troon, omdat hij zich in daden "een bastaard" had getoond ten opzichte van de deugden van zijn voorvaderen.

Ten derde beargumenteert Olivier, dat Beatrix, de dochter van Ferdinand, niet de wettige erfgename van de troon was. Het huwelijk van Ferdinand met haar moeder was namelijk geen geldig huwelijk. De moeder van Beatrix was volgens Olivier ten tijde van de huwelijksvoltrekking nog steeds gehuwd met een "noble chevalier", een onderdaan en dienaar van Ferdinand. Ferdinand had haar onder het voorwendsel van een valse dispensatie of onder een ander voorwendsel gehuwd; "et sans avoir reghart au saint sacrement de mariage, à la doute de Dieu, ne à la honte du monde, il la fist sa femme et la maintint pour Roynne de Portugal". Door deze schandelijke leefwijze nam de haat van het volk toe en na zijn dood beslisten de staten van Portugal derhalve, dat de kinderen die uit dit overspel ("adultere") waren voortgekomen geen deel van het koninkrijk zouden bezitten en zij verjoegen hen uit Portugal.

Ten vierde weigerde het grootste deel van de adel van Portugal de koning van Castilië te erkennen, toen deze vanwege zijn huwelijk met Beatrix, "fille legitime dudit Roy Ferand", de troon van Portugal opeiste. Daarvoor hadden de edelen drie redenen. De eerste reden was, dat een dochter een "sy noble royaume" niet zou mogen erven. De tweede reden was, dat zij geen onderdanen van Castilië wilden worden en de derde reden was, dat de dochter van een slechte koning verantwoordelijk was voor het slechte gedrag van haar vader.

---

³⁵ Ibidem I, 107. Dit is een term die in gebruik was aan het Bourgondisch hof. Zie Paravicini, *Soziale Schichtung*, 133: Zij vervulden het ambt van kamerheer.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Tenslotte hemelt Olivier de La Marche Jan op. Jan was in zijn jeugd ridder van de orde van Avis geworden en tenslotte het hoofd van de orde. Hij was de belangrijkste verdediger van Portugal in de confrontatie met de koning van Castilië. Vanwege zijn dapperheid ("vaillance"), zijn verstand ("sens") en deugden ("vertus") werd hij daarna tot koning van Portugal gekozen.³⁶

De informatie van Olivier de La Marche zegt zeer weinig over de feitelijke machtsverhoudingen in Portugal ten tijde van de troonsbestijging van Jan in 1385, die volgde op een periode van ongeveer twee jaar regentschap na de dood van Ferdinand in 1383 en de formele afzetting van Beatrix in datzelfde jaar, een regentschap dat hij deelde met de moeder van de jeugdige Beatrix. Het verlies van de onafhankelijkheid van Portugal, door het huwelijk van Beatrix met Jan I, koning van Castilië, was onacceptabel voor enige leden van de hoge adel en vooral voor de hoofdstedelijke burgerij. Zij riepen Jan uit tot koning van Portugal.³⁷ De gegevens, die Olivier verschaft over het huwelijk van Ferdinand I met de moeder van Beatrix, Leonora Tellez de Menezes (gestorven in 1386), moeten, gezien het polemisch karakter van dit hoofdstuk, met zeer grote scepsis bejegend worden.

Daarenboven geeft Olivier een veelvoud van redenen die niet vrij zijn van tegenstrijdigheden. Hij noemt Beatrix een legitieme dochter van Ferdinand, terwijl hij iets eerder heeft verteld, dat het huwelijk tussen de vader en moeder van Beatrix niet geldig was, omdat de echtgenoot van Beatrix' moeder nog leefde, en zij derhalve uit overspel was geboren. Hij noemt Beatrix echter nergens expliciet een bastaard, terwijl zij volgens zijn eigen argumentatie tot een categorie bastaarden behoorde, waarover meer problemen werden gemaakt, dan over de categorie waartoe Jan behoorde.

Niet alleen Beatrix, maar ook Ferdinand wordt door Olivier gebrandmerkt als een bastaard: hij is een bastaard ten opzichte van de deugden van zijn voorvaders. Olivier de La Marche gebruikt zelf het woord bastaard in negatieve zin: Ferdinand is niet zuiver op de graad. Door zijn ondeugden toonde Ferdinand dat hij ten onrechte op de troon zat, terwijl Jan door een deugdzaam gedrag toonde de ware erfgenaam te zijn. Olivier gaat hier verder dan in de proloog. De vorst moet niet alleen in de voetstappen treden van zijn deugdzaame voorouders om schande te voorkomen, hij moet door een deugdzaam gedrag tonen zijn macht waardig te zijn. Deugd is een kernbegrip in de redenering van Olivier de La Marche en ik zal hierop terugkomen nadat we eerst hebben bekeken hoe Olivier het tweede probleem oplost.

Volgens Olivier keken velen geheel onterecht neer op de afstamming van een bastaard en op de bastaarden zelf. Ten eerste stamden niet alleen de

---

³⁶ La Marche, *Mémoires* I, 107-110.

³⁷ *Europäischen Stammtafeln* II, Tafel 39 + 40. *Grote Winkler Prins Encyclopedie* I-XXV (8e druk; Brussel, Amsterdam 1979-1984) (=GrWP), XVIII, 324. *LTK* VIII, k.63.

Portugese voorouders van Filips de Schone af van een bastaard, maar waren er meer huizen die van een bastaard afstamden. Ten tweede hadden vele families, landen en heerlijkheden "honneurs" verkregen door toedoen van bastarden. Bovendien schept God genoeg in "vertus exercees" en niet in een legitieme geboorte, indien "vices et faulte d'honneur" hiermee gepaard gaan.³⁸

Ter staving van deze beweringen, vermeldt Olivier de stamboom van Maria, moeder van Jezus Christus, "le Roy des Roys, le puissant sur les puissans, le noble des nobles, le digne sur toutes les dignitez." Ook de afstamming van Maria, en daarmee van Christus zelf, was niet smetvrij. Zo was bijvoorbeeld Jefta de zoon van een prostituée, en huwde Judas, de patriarch, met Thamar, de weduwe van zijn zoon. Indien de schepper zelf (le Createur et Seigneur) het niet minachtte, geboren te worden uit een geslacht waarin "corruption" voorkwam, waarom minachten anderen, die slechts zijn schepselen zijn, een dergelijke afkomst dan?³⁹

Voor diegenen, waarvoor zelfs deze redenering niet afdoende is, geeft Olivier daarna voorbeelden van "grands princes bastards", die in het verleden regeerden. De personen, die Olivier dan noemt zijn deels mythische, deels historische figuren. We treffen hier personen aan, die in de Middeleeuwen beschouwd werden als grote helden, zoals Alexander de Grote, van wiens geboorte Olivier twee versies vermeldt. Volgens de ene versie was hij de zoon van de tovenaer Nabusardan, en volgens de andere versie, die te vinden is in de Heilige Schrift en bij de Heilige Augustinus, was hij de zoon van Filippus, koning van Macedonië. Olivier merkt dan op, dat hij Alexander dus eigenlijk geen bastaard mag noemen, maar ondertussen is zijn naam wel gevallen. Behalve Alexander de Grote noemt Olivier onder andere ook nog Hercules, Minos, de koning van Creta, Romulus, de eerste koning van Rome, koning Arthur, Roeland en Willem de Veroveraar. Merkwaardigerwijze worden hier dus ook personen genoemd, die volgens Romeinse en Griekse sagen en mythen verwekt zijn door een god. Bij een aantal van deze bastarden vinden we een bronvermelding. Zo vermelden Ovidius, Vergilius, Titus Livius en "plusieurs auteurs autentiques", dat Romulus de bastaardzoon was van Mars en Aylia, een Vestaalse maagd. Deze bronvermeldingen zijn echter niet altijd even specifiek. Zo noemen "les anciennes cronicques et gestes" Roeland de bastaardzoon van Karel de Grote.⁴⁰

³⁸ La Marche, *Mémoires* I, 110.

³⁹ Ibidem I, 111-112. Zie bijvoorbeeld de stamboom van Christus in Mat.1. Overigens had ook Hiëronymus hier al op gewezen. (Herrmann, *Stellung der unehelichen Kinder*, 43).

⁴⁰ La Marche, *Mémoires* I, 112-114. Meestal wordt Roeland echter de neef van Karel de Grote genoemd. In het Roelandslied en in de zogenaamde Kaiserchronik wordt gesuggereerd dat Roeland de zoon zou zijn geweest van Karel de Grote en zijn zus Gisela. (G. Pörksen, U. Pörksen, *Die 'Geburt' des*

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Olivier de La Marche noemt in zijn opsomming alleen maar beroemde personen, helden en veroveraars. Alexander de Grote, koning Arthur en Roeland behoorden bijvoorbeeld tot de Negen Besten ("le neuf preux"⁴¹), wat Olivier bij koning Arthur ook expliciet vermeldt. Het waren deze helden, die door de adel werden bewonderd en wier heldendaden men aan het Bourgondisch hof probeerde te doen herleven in de "passes d'armes".⁴²

Behalve deze helden uit lang vervlogen tijden noemt Olivier ook nog een aantal contemporaine vorsten, die ofwel afstammen van een bastaard, danwel zelf een bastaard zijn. Zo stammen alle koningen van Castilië en Aragon af van Hendrik de bastaard, en regeerden de bastaarden Hendrik, koning van "Spanje", en Jan, koning van Portugal, tegelijkertijd over hun koninkrijken. Ook de koning van Napels was een bastaard en in het markiezaat van Ferrara hadden bastaarden hun vader opgevolgd vóór de legitieme kinderen. De koningen van Frankrijk stammen af van Karel Martel, die ook een bastaard was⁴³. Voor zover deze bastaarden "en vertu" leefden en regeerden, behoefden zij niet geringschat noch afgezet te worden, "car Dieu n'est pas accepteur des hommes, mais des vertus, ou des vices".⁴⁴

Tenslotte vindt Olivier het nodig de "grans faicts" te verhalen van "ce noble et vertueux bastard", koning Jan van Portugal, de voorouder van Filips de Schone. Deze leefde zo goed en deugdzaam, dat hij in het koninkrijk Portugal nu nog "de goede koning Jan" wordt genoemd. Met de hulp van God, zijn verstand en zijn moed wist hij in de slag bij "Giberrot" (bedoeld wordt de slag bij Aljubarrota⁴⁵) de koning van "Spanje" (bedoeld wordt Castilië) te overwinnen, ondanks diens overmacht, en met deze overwinning bracht hij vrede, gerechtigheid en beschaving aan het koninkrijk Portugal. Uit dank aan God voor de behaalde overwinning, streed hij ook tegen de

---

Helden in mittelhochdeutschen Epen und epischen Stoffen des Mittelalters, *Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte* 74 (1980) 257-286, aldaar 263).

⁴¹ De Negen Besten waren negen helden, drie heidenen, drie Joden en drie Christenen: Hector, Caesar, Alexander - Jozua, David, Judas Maccabaeus - Arthur, Karel de Grote, Godfried van Bouillon. Huizinga, *Herfstij*, 107.

⁴² Vale geeft de volgende omschrijving van een "pas d'armes": "... combined combat with theatrical display, where the participants acted out of the fiction of defending a passage, bridge, or cross-roads against all challengers. The pas d'armes was a later medieval Gesamtkunstwerk binding together the arts of war and peace, and employing allegory, poetry, ceremonial and music to achieve its dramatic effects." (Vale, *War and chivalry*, 67-68.

⁴³ In werkelijkheid was Karel Martel de zoon uit een "Friedelehe" tussen zijn vader Pippijn de Middelste en zijn moeder Chalpaida/Alphaida. E. Hlawitschka, *Die Forfahren Karls des Grossen, Persönlichkeit und Geschichte I: Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben* (Düsseldorf 1965), 55.

⁴⁴ La Marche, *Mémoires* I, 114-15.

⁴⁵ *Gr WP* XVIII, 324.

Saracenen, en wist hij "Cette" (Ceuta), de "beste stad van Afrika", op hen te veroveren.⁴⁶

Ter oplossing van de hierboven geconstateerde problemen maakt Olivier de La Marche van hetzelfde argument gebruik. Het doorslaggevende element in de beoordeling van een persoon moeten zijn deugden en daardoor zijn daden zijn. Hij sluit hier nauw aan bij de kerkelijke visie, dat bij het laatste oordeel de daden, de deugden en de ondeugden van eenieder tellen.

Het adelsideaal van Olivier de la Marche

De deugden die Olivier de La Marche bedoelt, zijn niet dezelfde als de drie Christelijke deugden, geloof, hoop en liefde. Ook wordt er niet direct naar de vier cardinale deugden, voorzichtigheid, gerechtigheid, zelfbeheersing en moed, gerefereerd. Welke deugden bedoelt Olivier dan wel?

Ter verdediging van de legitimiteit van het koningschap van Jan noemt Olivier de volgende deugden: moed en dapperheid, zorg voor vrede, gerechtigheid en beschaving en tenslotte vechten voor het geloof. Al deze deugden vinden we ook bij de andere voorouders van Filips de Schone die door Olivier in de Introductie worden genoemd.

Één van de meest sprekende voorbeelden is Oliviers verhaal over Frederik, aartshertog van Oostenrijk. Deze wist een veldslag tegen de Turken te winnen door zijn moed en godsvrucht. Toen het leger van de Oostenrijkers namelijk op het punt stond het onderspit te delven, doopte Frederik zijn witte mantel in het bloed van de gevallenen, zodat deze rood werd behalve op de plaats waar hij hem vasthield. Met deze nieuwe banier, die de vechtlust van de Oostenrijkse troepen diende aan te wakkeren, en de strijdkreet "Oostenrijk, dienaar van Jezus Christus" viel hij de Saracenen zo moedig aan, dat hij de overwinning wist te behalen. Hoewel Frederik geheel bedekt was met bloed, op de huid onder zijn ceintuur na, genas hij, waarna hij nog zo lang leefde dat hij "par vray succession" aartshertog van Oostenrijk werd.⁴⁷ Dit wil zeggen, dat Frederik niet alleen als wettige opvolger van zijn broer Jasper, die geen kinderen had, aartshertog van Oostenrijk werd, maar vooral dat hij getoond had waardig te zijn aartshertog te worden. Evenals Jan had Ferdinand recht op opvolging vanwege zijn deugden die hij door het verrichten van roemrijke daden toonde.

Olivier verwijst in de Introductie steeds naar helden en grote veroveraars uit het verleden, waarbij hij geen onderscheid maakt tussen mythische en legendarische verhalen enerzijds, en historische verhalen anderzijds. Hij

---

⁴⁶ La Marche, *Mémoires* I, 115-116; Ceuta werd ook ontzet door Anton, de bastaard van Bourgondië, tijdens diens kruistocht. Olivier noemt de stad hier "Ceulta". Ibidem III, 39.

⁴⁷ Ibidem I, 23-25.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gebruikt deze verhalen, om het prestige van de voorouders van Filips de Schone, en daarmee van Filips zelf, te vergroten. Hoe meer helden er voorkomen in de genealogie van Filips de Schone, hoe groter het prestige.

Het complex van deugden waarnaar Olivier de La Marche constant verwijst kan het best worden omschreven met de term ridderlijkheid. Olivier de La Marche gebruikt de termen "ridder" en "ridderlijk" om daarmee het ideaalbeeld aan te duiden waaraan Filips zich moest spiegelen, en dat hij diende te imiteren. Olivier gebruikt deze termen ook op anachronistische wijze: helden uit het verleden worden vaak aangeduid als ridder en hun handelswijze als ridderlijk. Zo regeerde Priamus, volgens Olivier de eerste koning van Oostenrijk, "chevalereusement et en grant puissance". Ook diens zoon Marchomires was een "chevalier de grant conduite et adresse". Vanwege zijn eigenschappen als ridder, namelijk omdat hij zo moedig was en de wapens goed wist te hanteren, werd Marchomires ook de kroon van Frankrijk aangeboden.⁴⁸ De voornaamste deugd was moed en in de Introductie presenteert Olivier de strijd voor het geloof als het summum van deugdzaam gedrag. De ideale ridder vecht tegen de ongelovigen, en door zijn moed en zijn vertrouwen in de steun van God weet hij hen te overwinnen. De helden en veroveraars waren de verpersoonlijking van de ridderlijke manier van leven. Vanwege hun deugden hadden zij recht op hoge waardigheden en wisten zij veel eer te behalen.

Vrijwel alle elementen van dit ridderlijke gedrag worden door Olivier in de gehele *Mémoires* genoemd, ook in boek I en II. We zien dit het duidelijkst in de beschrijvingen van oorlogen en toernooien, twee zaken waaraan Olivier zeer veel aandacht besteedt. Hij besteedt hieraan zoveel aandacht omdat dit de gelegenheden waren waarop ridderlijk gedrag vertoond werd. Niet alleen vinden we in boek I en II informatie over de denkbeelden van Olivier de La Marche, maar uit het verslag van Olivier wordt ook duidelijk dat deze denkbeelden gangbaar waren aan het Bourgondische hof onder Filips de Goede en Karel de Stoute.

Jonge ridders en edelen wilden zich in de oorlog bewijzen en eer vergaren door het verrichten van dappere daden. Olivier beschouwt Jacques de Lalain hiervoor als exemplarisch. Zo bevond deze zich bijvoorbeeld in de aanval op Lokeren (18 mei 1452) in de oorlog tegen Gent steeds in het heetst van de strijd en redde hij het leven van zijn broer en dat van vele anderen, waarvoor Olivier hem de "honneur de la journée", de eer van die dag, toezwaait.⁴⁹

Olivier zwaait Filips de Goede grote lof toe wanneer hij vertelt dat deze zich persoonlijk in de strijd wierp in de slag bij Gavre (23 juli 1453). Veelzeggend is het commentaar van Olivier de La Marche bij deze daad. Filips de Goede toonde daarmee dat hij niet alleen een "prince ou personnage

---

⁴⁸ Ibidem I, 18-20.

⁴⁹ Ibidem II, 247-249.

de prix ou d'extime" was, maar ook "un homme chevaleureux, tout plain de hardement et de prouesse". Zelfs bij zijn tegenstanders, de opstandige Gentenaren, viel deze "courage" op. Toen zijn zoon Karel en de overige vorsten en heren dit zagen, volgden zij zijn voorbeeld en stortten zij zich ook persoonlijk in de strijd. Het geheel was een vertoon van ridderlijk gedrag.⁵⁰

Filips de Goede was het niet verplicht zich persoonlijk in de strijd te werpen. De taak van een vorst was namelijk een andere dan die van de overige adel, en hij diende ook andere vaardigheden te tonen. Dit blijkt ook uit de waardering van Olivier de La Marche voor Karel de Stoute in de slag bij Rupelmonde (9 juni 1452). Karel had daar voor het eerst de leiding over een leger en hij toonde dat hij een waardig vorst was door goed leiding te geven. Karel was namelijk geboren en verheven om anderen te leiden en te besturen.⁵¹ Mengde een vorst zich persoonlijk in de strijd, dan liep hij uiteraard een groter risico gewond of gedood te worden. Dit overkwam Karel de Stoute, die in de slag bij Monthéry (16 juli 1465) gewond raakte aan zijn hals⁵² en in de slag bij Nancy (5 januari 1477) werd gedood⁵³. Toch oordeelt Olivier de La Marche niet negatief over de vorst die zich aan zo'n risico blootstelde. Integendeel, de vorst toonde hierdoor te voldoen aan het adellijk ideaal.

Olivier zwaait echter niet alleen eer toe aan vorsten en lagere edelen, maar ook aan een Gentenaar, "vilain et de petit estat, et sans nom pour estre recongneu", die zich in de slag bij Gavre bijzonder heldhaftig gedroeg, zo heldhaftig dat hij van adel, een "homme de bien", leek te zijn. De waarde die Olivier de La Marche aan ridderlijk gedrag hecht komt hier uitstekend naar voren: "... vaillance est entre les bons si priviligiée et de telle auctorité, qu'elle doit estre manifestée, publiée et dicte de petite personne ou de petit estat comme des plus grans."⁵⁴ En dit is nu juist de taak die Olivier zichzelf in zijn *Mémoires* heeft gesteld. Het is derhalve niet correct deze passage te beschouwen als uitdrukking van welwillendheid van Olivier de La Marche ten opzichte van stedelingen, zoals Beaune en d'Arbaumont dat doen.⁵⁵ Olivier verheft hier juist het ideaalbeeld van de adel tot algemeen ideaal.

Schande was iets wat te allen tijde vermeden moest worden. Gezien de nadruk die Olivier legt op het verkrijgen van eer, is het verkrijgen van schande het ergste wat iemand kon overkomen. Het vermijden van schande was al eer genoeg, een regel die vooral jonge ridders duidelijk moest worden gemaakt, die in veldslagen altijd stonden te popelen zich te kunnen bewijzen

⁵⁰ ibidem II, 322-325.

⁵¹ "...et monstroît bien que le cueur luy disoit et apprenoit qu'il estoit prince, né et eslevé pour aultres conduire et gouverner." Ibidem II, 265.

⁵² Ibidem III, 12.

⁵³ Ibidem III, 240.

⁵⁴ Ibidem II, 324.

⁵⁵ Ibidem IV, xcviij-xcvij.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

en daardoor moeilijk in het gareel waren te houden.⁵⁶ Het zou namelijk een schande zijn, door ondoordacht handelen in het streven naar roem en eer te moeten vluchten of zelfs verslagen te worden. Dit is ook de strekking van de woorden die Guillaume de Saint Seine ("Guillaume de Saint Songne") Cornille, bastaardzoon van Filips de Goede, toevoegde, toen deze met zijn makkers de Gentenaren wilde achtervolgen nadat ze zojuist een barricade op een overmacht hadden veroverd. Zo'n aktie zou schade toebrengen aan de compagnie, indien de Gentenaren onverhoeds terug zouden komen. Hun moed ("vaillance") zou dan veranderen in schande ("honte").⁵⁷

Wenden wij ons nu tot Oliviers beschrijving van toernooien. Vaak leverde het winnen van een tournoi een prijs op, maar de voornaamste beloning was eer. Hoe beter er werd gevochten, hoe meer eer dit opleverde, en niet alleen voor de winnaar.⁵⁸ Een graadmeter voor een goed gevecht was het aantal lansen dat er werd gebroken. De grootste faam verwierf Jacques de Lalain door het houden van de "pas d'armes" van de Fontein der Tranen (1449), omdat hij hier een jaar lang helemaal alleen tegen zoveel tegenstanders zo dapper en succesvol had gestreden.⁵⁹

Op zo'n tournoi of "pas d'armes" kon echter ook schande worden behaald. Zo vond Bernard, bastaard van Bearne het volgens Olivier een schande ("honte") het tweegevecht tegen Jacques de Lalain te moeten afbreken, omdat hij zijn helm had verloren.⁶⁰ Jean, heer van Ru, verdediger van het tournoi van de boom Karel de Grote (1443) wilde wel zeer beslist doorvechten, nadat het vastgestelde aantal aanvallen te paard was afgehandeld. Volgens Olivier de La Marche was dit ongepast, maar hij verontschuldigt hem: het geluk had hem in de steek gelaten, want hij had zijn tegenstander geen enkele keer geraakt, waarover hij zeer misnoegd was.⁶¹

Voor Olivier de La Marche maakte dit allemaal deel uit van de schittering van het Bourgondisch hof en hij zwaait de strijdenden dan ook meestal alle lof toe. Des te opvallender is het dat hij zich in een enkel geval negatief uitlaat over deelnemers aan een tournoi.

Zo'n uitzondering doet zich voor bij Martin Ballart een uitdager in het tournoi van de boom Karel de Grote. Hij kondigt hem als volgt aan: "Cestuy Martin fust ung grand homme maigre, bien representant, et de condition grant parlier et fort grant vanteur, en apparent de petite vertu;...". Olivier beschouwt hem derhalve als een grootmuil en een zeer grote snoever. Deze Martin had het zwarte schild met de gouden tranen aangeraakt en

---

⁵⁶ Olivier legt dit argument in de mond van de graaf van Saint Pol. Ibidem II, 262.

⁵⁷ Ibidem II, 252-253.

⁵⁸ Ibidem II, 75.

⁵⁹ Ibidem II, 203.

⁶⁰ Ibidem II, 134-135.

⁶¹ Ibidem I, 313.

verklaarde daarna, dat hij vóór hij zou vertrekken tegen drie à vier van de beste verdedigers zou vechten en dat hij dit zou doen in het kader van de "pas d'armes" en in overeenstemming met de statuten, of daarbuiten. Dit leverde hem al gelijk de spot op van de hertog en de andere toeschouwers. Er heerste bij de verdedigers van het toernooi dan ook twijfel of zij hem als tegenstander zouden toelaten. Van een tegenstander werd namelijk geëist dat hij "homme de quatre lignées, et sans vilain reproche" was, dat wil zeggen dat hij van geboorte van adel moest zijn en van onberispelijk gedrag. Met behulp van kennissen kon hij aantonen van adel (een "noble homme") te zijn en derhalve werd hij maar toegelaten. Jean de Chaumergis, die zich al eerder in de "pas" had bewezen, zou tegen Martin Ballart strijden.⁶²

Op de vastgestelde tijd presenteerde Martin Ballart zich met de graaf van Saint Martin als begeleider aan de hertog. Olivier schrijft dat hij zich meent te herinneren dat Martin Ballart tijdens deze presentatie ook nog eens klaagde dat hij slecht bewapend was en hij derhalve niet meer wilde vechten. Toen bood Jean de Chaumergis drie of vier stukken van zijn eigen harnas aan aan Martin Ballart. Geheel verrast weigerde Ballart en zei een andere keer in het bezit van twee of drie harnassen terug te keren en hij vertrok.

Daarop verontschuldigt Olivier zich dat hij deze passage heeft opgenomen terwijl hij had geschreven eer te zullen bewijzen aan de strijders. Hij is hier echter om twee redenen vanaf geweken: "La premiere, pour continuer ma verité au recit des presentes memoires, et l'autre pour donner exemple et doctrine aus josnes gens qui mesdits memoires liront cy après, qu'ilz se gardent d'estre vanteulx ne goliats en parolles, car souvent et communement le lyon en parolles est la brebis en oeuvres".⁶³

Uit deze voorbeelden blijkt dat Olivier de La Marche ook in boek I en II moed als de belangrijkste ridderlijke deugd beschouwt. De beloning is vooral gelegen in het behalen van eer. Laf gedrag leidde alleen maar tot schande.

In boek I en II kunnen we de relatie tussen ridderlijkheid en verdediging van het geloof nauwelijks constateren, evenmin als de godsvrucht, waarop Olivier in de Introductie zo aandringt. Hij vermeldt bijvoorbeeld wel hoe het nieuws dat Constantinopel door de Turken was veroverd het Bourgondische hof bereikte, maar dit is voor Olivier de aanleiding te argumenteren, dat de keizer van Constantinopel "le plus noble personne du monde" was.⁶⁴ De nadruk ligt niet op de ramp, die de val van Constantinopel betekende voor de christenheid, maar op de dood van de keizer van Constantinopel, en er valt

⁶² Ibidem I, 321.

⁶³ "De eerste [reden is], om mijn oprechtheid in het relaas van deze herinneringen voort te zetten, en de tweede [reden is] om tot voorbeeld en lering voor jonge lieden te dienen, die mijn "memoires" hierna lezen, dat zij zich hoeden een snoever of een Goliath in woorden te zijn, want vaak is de leeuw in woorden een schaap in daden". Ibidem I, 322-323.

⁶⁴ Ibidem II, 336-337.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHÉ

geen geestdrift te bespeuren voor een nieuwe kruistocht. Olivier vertelt wel uitgebreid over het feest van de Fazant, waarop de aanwezigen beloofden op kruistocht te gaan, maar de nadruk ligt op de beschrijving van het feest zelf en op de ceremoniën.⁶⁵ Hij besteedt ook aandacht aan de kruistocht van Anton, de bastaard van Bourgondië, maar bij deze beschrijving loopt hij niet over van vervoering over het hoge doel van de tocht. Wellicht heeft het mislukken van de kruistocht het enthousiasme wat bekoeld, want Olivier moet zichtbaar moeite doen om de tocht niet als een volledige mislukking af te schilderen.⁶⁶

Mijns inziens moeten we de verklaring voor dit verschil terugvoeren op het verschil in doelstelling waarmee enerzijds de *Introductie* en anderzijds boek I en II zijn geschreven. In de proloog van boek I, het boek waarmee hij begonnen is, schrijft Olivier, dat hij in de *Mémoires* gebeurtenissen beschrijft die hij zelf heeft meegemaakt en die waardig zijn herinnerd te worden.⁶⁷ De *Mémoires* hadden toen nog geen expliciet didactisch doel.

Oliviers plaats binnen de discussie over het wezen en de taak van de adel

In hoeverre waren de ideeën van Olivier de La Marche gemeengoed? Door Huizinga is er al op gewezen dat met name aan het vijftiende-eeuwse Bourgondische hof de ridderlijke manier van leven door de adel werd nagestreefd, die met alle macht probeerde het heroïsche verleden te doen herleven. Dit ging zo ver dat edelen in de oorlog zó hun best deden zich ridderlijk te gedragen dat ze zich onverantwoordelijk gedroegen. Hij verbindt daar de conclusie aan dat de adel in de vijftiende eeuw haar wezenlijke functie had verloren en in een droom leefde. Die droom manifesteerde zich vooral op toernooien. Huizinga heeft verder betoogd, dat de ideeën die we bij Olivier hebben gezien gemeengoed waren bij alle historiografen die de gebeurtenissen aan het Bourgondische hof beschreven, met uitzondering van Philippe de Commines. Bijna allemaal verheerlijkten zij de adel en leefden zij mee met de droom die de adel in het leven riep. Alleen Philippe prikte door de schone schijn heen.⁶⁸

Niemand heeft kunnen weerleggen, dat de adel, en vooral de Bourgondische adel met aan het hoofd Filips de Goede, het heroïsche verleden wilde laten herleven. Iedere onderzoeker is het ook eens met Huizinga dat dit gebeurde onder de noemer ridderlijkheid.

---

⁶⁵ Ibidem II, 340-380.

⁶⁶ Ibidem III, 35-48.

⁶⁷ Ibidem I, 183.

⁶⁸ Huizinga, *Herfsttij*, 120, 157-170.

Kritiek is wel geleverd op de visie van Huizinga dat de adel in een droom leefde en haar functie in de maatschappij had verloren. Zo betoogt Vale dat de vijftiende eeuw een overgangsfase was, waarin de adel zich langzaam aanpaste aan veranderingen zoals bijvoorbeeld de uitvinding van het kanon. Hij is van mening dat het tournooi in de tweede helft van de vijftiende eeuw nog steeds een praktisch nut had: oefening voor vaardigheden die nodig waren in de oorlog. De ideeën van de adel over ridderlijk gedrag betitelt Vale als adellijke ideologie.⁶⁹

Onderzoek door Van Leeuwen⁷⁰, Vale⁷¹ en Vanderjagt⁷² heeft verder aangetoond, dat er op verschillende manieren over de adel en zijn taken werd gedacht en met name Vanderjagt heeft hard kunnen maken dat nieuwe humanistische ideeën uit Italië en Spanje ook aan het Bourgondisch hof hun intrede hebben gedaan. Om Oliviers plaats binnen deze discussie te kunnen bepalen zal ik eerst de resultaten van het onderzoek van Van Leeuwen, Vale en Vanderjagt herhalen aan de hand van een aantal door hen besproken werken.

Het meest conservatieve idee aangaande de adel en haar taken vinden we wel in de *Instruction d'un jeune prince* van Guillebert de Lannoy. Volgens deze auteur, zelf een Vliesridder en daarmee lid van de hoogste Bourgondische adel, heeft de vorst zijn gezag van God ontvangen. De ridderschap moet de vorst helpen met het uitoefenen van zijn taak, die wordt omschreven als het in stand houden van de kerk, het uitoefenen van de rechtspraak (dat wil zeggen het beschermen van zwakkeren in de samenleving) en het besturen van het volk.⁷³ Daarvoor moet de vorst de vier hoofddeugden bezitten, waarbij de christelijke deugden, geloof, hoop en liefde, deel uitmaken van voorzichtigheid ("prudence").⁷⁴ De christelijke deugden worden hier dus niet gescheiden van de hoofddeugden. Ware adel wordt alleen verkregen door "vertus et bonne moeurs", door deugden en goede zeden. Volgens Vale betekent dit dat ware adel wordt verkregen door de vier hoofddeugden en goed gedrag. Dit wordt gerelateerd aan het volbrengen van dappere daden met name tijdens de oorlog.⁷⁵ Van Leeuwen meent dat juist "franchise" het begrip is waaronder de oude ridderidealen bijeengebracht zijn, namelijk "proesse", de capaciteit om een tegenstander in een gevecht te verslaan, trouw, "largesse",

---

⁶⁹ M. Vale, *War and chivalry. Warfare and aristocratic culture in England, France and Burgundy at the end of the Middle Ages* (London 1981), 63-146.

⁷⁰ C.G. van Leeuwen, *Denkbeelden van een vliesridder. De Instruction d'un jeune prince van Guillebert van Lannoy* (Dissertatie; Amsterdam 1975).

⁷¹ Vale, *War and chivalry*, 14-32.

⁷² A. Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist. The concepts of noblesse and chose publique in Burgundian political thought* (Dissertatie; Groningen 1981).

⁷³ Van Leeuwen, *Denkbeelden*, 183.

⁷⁴ Ibidem, 66-71.

⁷⁵ Vale, *War and chivalry*, 26-27.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

de eigenschap die tot vrijgevigheid aanspoort, de hier later bijgekomen "courtoisie", waaronder oorspronkelijk de omgangsvormen tegenover soortgenoten werd begrepen maar dat later werd toegespitst op de omgangsvormen tegenover aanzienlijke dames, en de "honneur", het streven naar aanzien.⁷⁶

Vanderjagt heeft betoogd dat de scheiding tussen de christelijke deugden en de hoofddeugden een kenmerk is van het humanistisch gedachtengoed en dat deze scheiding is te vinden in de door hem bestudeerde werken: *Débat de honneur*, *La controverse de noblesse* en *Ung petit traictyé de noblesse*. Ware adel wordt in deze nieuwe visie gedefinieerd als dienst aan "le chose publicque", of "le bien publicque", het openbaar welzijn. Dit openbaar welzijn valt onder de verantwoording van de vorst, die in zijn taak geholpen dient te worden door de adel. De vorst moet de gemeenschap verdedigen en de rust binnen de gemeenschap handhaven. Daartoe dienen de vorst en de adel bepaalde deugden, eigenschappen, te bezitten. Deze deugden zijn de oude hoofddeugden: voorzichtigheid ("prudence"), gerechtigheid ("justice"), zelfbeheersing ("contenance") en grootmoedigheid ("magnanimité", ook wel "force" genoemd). De humanisten scheiden deze hoofddeugden strikt van de christelijke deugden, geloof, hoop en liefde. Voor het verrichten van dienst aan "le chose publicque" zijn de hoofddeugden absoluut noodzakelijk voor de adel, dit in tegenstelling tot de christelijke deugden die alleen van belang zijn voor het eigen zieleheil. "Noblesse" is daarmee volgens Vanderjagt een sociale deugd geworden.⁷⁷

Olivier de La Marche nam in deze discussie een conservatieve plaats in. In de *Mémoires* vertelt Olivier alleen maar over de adel. Hij houdt zich alleen maar bezig met zaken waarin de (hof)adel in zijn visie een hoofdrol speelde: de oorlog, het tournooi en het hoffeest. Ook noemt hij bijvoorbeeld altijd alleen de namen van edelen die in de strijd zijn gesneuveld.

Adel, "noblesse", is volgens Olivier allereerst een geboortekwestie. Olivier de La Marche beargumenteert zijn mening dat de keizer van Constantinopel de edelste man op aarde was, met het feit dat deze keizer was door geboorte en de keizer van Duitsland slechts keizer door verkiezing. Bovendien stond een keizer in naam en in waardigheid boven een koning.⁷⁸ Volgens Olivier speelde geboorte dus ook een grote rol in rangonderscheidingen binnen de adel.

Olivier de La Marche is er van overtuigd dat ware adel spreekt uit daden, dappere daden, te verrichten in de oorlog of op het tournooiveld. Moed is de deugd waarmee iemand toont dat hij de ridderwaardigheid verdient. Behoort men via geboorte tot de adel, door daden wordt de ridderwaardigheid verkregen.

⁷⁶ Van Leeuwen, *Denkbeelden*, 193-195.

⁷⁷ Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist*, 35-37, 49-56, 60, 64, 71.

⁷⁸ La Marche, *Mémoires II*, 335-337.

Toont een niet-edele door daden dat hij deze deugd bezit, dan kan hij terecht de ridderwaardigheid ontvangen en daarmee worden toegelaten tot de adelstand. Een "chevalier de vertu" is een eervol ridder, wat een synoniem is voor een dapper ridder.⁷⁹

Bij Olivier de La Marche vinden we geen spoor van de nieuwe humanistische ideeën. Het begrip "chose publique", of "bien publique" komt in de *Mémoires* niet voor. Trouwens, Olivier denkt helemaal niet in deze termen. Hij denkt in termen van huispolitiek. De onenigheid tussen Karel de Stoute en de familie Croy veroordeelt Olivier, omdat zij veel schade toebrengt aan het huis Bourgondië.⁸⁰ Op grond van de *Mémoires* is niet vast te stellen of Olivier een radicale scheiding maakt tussen de vier hoofddeugden (voorzichtigheid, gerechtigheid, zelfbeheersing en moed) en de drie christelijke deugden (geloof, hoop en liefde). Wanneer Olivier de La Marche een omschrijving van iemand geeft, doet hij dit met termen als "vaillant" (moedig), "prudent" (voorzichtig), "saige" (wijs)⁸¹, "verteulx" (deugzaam), "notable" (opmerkelijk) en "puissant" (machtig of rijk). Gezien de hoeveelheid termen die hij gebruikt bij de omschrijving van personen refereert hij mijns inziens niet aan een specifiek kader van deugden.

Mijns inziens komt de mening van Olivier de La Marche met betrekking tot de adel nog het meest overeen met die van Guillebert de Lannoy. Ware adel dient uit "vertus et bonnes moeurs" te blijken, uit het verrichten van dappere daden.

De Mémoires als bron voor het verkrijgen van feitelijke informatie over sociale positie

We hebben gezien dat Olivier de La Marche een conservatieve houding had in zijn denkbeelden over de adel. Ook is duidelijk geworden dat hoewel de ideeën over de adel en zijn taken verschilden er ook een zekere overeenkomst bestond over de manier waarop edelen zich dienden te gedragen om te voldoen aan het heersende ideaal van een "chevalier en vertu". Door te voldoen aan dit ideaal werd prestige, "eer" verkregen, en hierdoor werd een hogere sociale positie verkregen. Ter illustrering van dit mechanisme is een enkel voorbeeld voldoende. Nadat Robert Cottereau, zoon van een arts, tot ridder werd geslagen omdat hij Karel de Stoute in de slag bij Montlhéry het leven had

---

⁷⁹ Ibidem II, 178-179: Olivier schrijft hier over Claude Piétois: "...mais ledit Piétois soubstint longuement la force et adresse de son compaignon [dit was Jacques de Lalain], en monstrant couraige et aspresse de chevallier de vertu; ...".

⁸⁰ Ibidem II, 415.

⁸¹ Een eigenschap die betrekking had op de taakuitvoering van de ridderschap: "... chevaliers, saige et vaillant." Ibidem II, 51.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

gered, verkreeg hij de functie van luitenant van de leengoederen in Brabant, "qui est un bel estat et prouffitable".⁸²

Nu wil ik nagaan hoe Olivier de La Marche aankeek tegen bastaarden die aanwezig waren aan het Bourgondische hof. Voorts gebruik ik de *Mémoires* voor het verkrijgen van feitelijke gegevens over de sociale positie die de bastaarden aan dit hof hadden en om na te gaan in hoeverre de bastaarden gebruik wisten te maken van het heersende ideaal om hun sociale positie te verbeteren.

De meest betrouwbare gegevens over de sociale rangorde aan het Bourgondische hof zijn te verkrijgen op basis van "escroes", lijsten van dagelijkse loonuitbetalingen aan Bourgondische hoffunctionarissen, en hofordonnaties, waarin de hoforganisatie voor een langere periode werd geregeld. Onderzoek naar sociale rangorde en sociale mobiliteit op basis van deze bronnen wordt door Paravicini gedaan en door hem worden ook de hofordonnaties uitgegeven.⁸³ Hij heeft er ook al op gewezen dat verhalende bronnen een aanvulling vormen op de gegevens verkregen op basis van de escroes en hofordonnaties.⁸⁴ Juist door de aandacht die Olivier in de *Mémoires* besteedt aan zaken die belangrijk waren voor de adel, zijn bekendheid met het hofleven en zijn "gevoeligheid" voor rangorde binnen de hofadel zijn de *Mémoires* hiervoor uitstekend geschikt.

Het is noodzakelijk eerst aandacht te besteden aan de indicatoren waaraan we in de *Mémoires* prestige en sociale positie kunnen aflezen. Olivier is gevoelig voor rangonderscheidingen binnen de adel. Zo vermeldt hij dat er op het feest, dat Antoine, bastaard van Bourgondië, in Engeland organiseerde tijdens zijn tournoi met de heer van Scales, broer van de koningin van Engeland, zo'n zestig à tachtig dames aanwezig waren "de si noble maison, que la moindre estoit fille de baron".⁸⁵ Vooral bij Jacques de Lalain is goed te zien dat Olivier zeer zorgvuldig is met titels. Hij noemt Jacques de Lalain pas

---

⁸² Ibidem III, 12.

⁸³ Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. I: Die Hofordnungen Herzog Johanns für Philipp, Grafen von Charolais, von 1407, 1409 und 1415, in: *Francia* 10 (1982) 131-166. Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition II. Die verlorene Hofordnung von 1419/1421. Die Hofordnung von 1426/1427, in: *Francia* 11 (1983) 257-301. Paravicini, W., Die Hofordnung Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition III. Die Hofordnungen für die Herzogin Isabella von Portugal von 1430, in: *Francia* 13 (1985), 191-211. Paravicini, W., Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund. Edition IV. Die verlorenen Hofordnungen von 1431/1432. Die Hofordnung von 1433, in: *Francia* 15 (1987) 183-231.

⁸⁴ Paravicini, *Sociale Schichtung*, 128-137, 152 n.115.

⁸⁵ La Marche, *Mémoires* III, 54.

"messire", wanneer deze de ridderslag heeft ontvangen.⁸⁶ De titels zijn weer zeer belangrijk voor het vaststellen van de sociale positie van een persoon. Voor de betekenis van de verschillende titels kunnen we gebruik maken van de bevindingen van Paravicini.⁸⁷

De beschrijving van de kleding is belangrijk voor het vaststellen van zowel prestige als sociale positie. Zoals Paravicini opmerkt, heeft nog niemand een studie gewijd aan de sociale aspecten van kleding.⁸⁸ Uit de *Mémoires* blijkt dat het dragen van dezelfde kleren wijst op een speciale verhouding tussen de betreffende personen en dat we hieruit gegevens betreffende sociale positie kunnen afleiden. Te denken valt aan de ridders van het Gulden Vlies, die allen dezelfde kleding droegen op de kapittelvergaderingen van de orde. Huizinga heeft erop gewezen dat het dragen van dezelfde kleding een uiterlijk kenmerk was van de "mignon", een soort boezemvriend.⁸⁹ In de beschrijving van Olivier valt vooral de pracht en praal van de kleding en van de wapenuitrustingen op. Ook hierop dienen we bedacht te zijn aangezien rijkdom van invloed was op de sociale positie die iemand innam, ook binnen de adel. Bij toernooien en in de oorlog droeg de edelman over zijn harnas een "cotte d'armes", een wapenrok, waarop zijn persoonlijk wapen was aangebracht. Dit wapen was ook aangebracht op de kleren van de dienaren en soldaten van de edelman. Volgens Vale gold het wapenschild met zijn vier kwartieren als uiterlijk teken van toebehoren tot de adelstand "en quatre lignes" en drukte daarmee ook de toegehoorigheid tot een bepaalde familie uit.⁹⁰

---

⁸⁶ Ibidem II, 81, 96-99; Dit is in overeenstemming met de bevindingen van Paravicini op basis van diens analyse van de "escroes". Paravicini, *Soziale Schichtung*, 132.

⁸⁷ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 132-135. Zie ook: P. de Win, *De adel in het hertogdom Brabant van de vijftiende eeuw. Een terreinverkenning*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 391-409, aldaar 394. Caron, *La noblesse*, 133-141.

⁸⁸ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 136-137. Zelf geeft hij een enkel voorbeeld dat kleding wel een indicator is voor sociale positie. Goudbrokaat en korte overkleden werden door "gentilhommes" gedragen, dat wil zeggen edellieden "de quatre lignes", terwijl lange kleden door geadelde raadslieden werden gedragen ("noble hommes").

⁸⁹ Huizinga beschouwt dit als een vorm van sentimentele vriendschap, een verhouding die werd gezien als een parallel tot de hoofse liefde, maar geen homofiele liefde was. Lodewijk XI had een mignon en titre, in dezelfde kleren gestoken als hijzelf, op wie hij steunde voor ontvangsten. Vaak waren het ook twee vrienden van gelijke leeftijd, maar van verschillende rang, die zich gelijk kleedden, en in één kamer, soms zelfs in één bed sliepen. Huizinga, *Herfsttij*, 81-82.

⁹⁰ Vale, *War and chivalry*, 96-97: Geadelden die er een grote staat op na hielden mochten dit wapen niet dragen. In de twaalfde eeuw diende dit wapen, aangebracht op het schild, ter identificatie van de individuele strijder en als

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Informatie over geschenken vinden we in de *Mémoires* nauwelijks. We vinden hier wel expliciet uitgedrukt dat iemands sociale positie bepalend was voor het geschenk dat hij kon ontvangen. Olivier vertelt dat Karel de Stoute aan het einde van zijn huwelijksfeest, toen de Engelse gasten naar huis vertrokken, eenieder een geschenk gaf, "chascun selon sa qualité".⁹¹

Het is van groot belang dat iemand door Olivier de La Marche wordt genoemd. Al diegenen, die betrokken waren bij de gebeurtenissen, die het waard waren opgeschreven te worden, waren het ook waard herinnerd te worden en niet aan de vergetelheid prijs te worden gegeven. Olivier toont zich ook standsbewust in de volgorde, waarin hij de aanwezigen opsomt: de hertog van Bourgondië wordt altijd het eerst genoemd, gevolgd door zijn zoon Karel, graaf van Charolais, gevolgd door de andere "princes", die in een volgorde worden genoemd die overeenkomt met hun rang. Daarachter volgt de lagere adel al naar gelang zijn sociale positie. Prestige speelde een grote rol in de volgorde binnen de lagere adel.

Het was ook belangrijk met wie men omging en op welke manier. Daarbij was het vooral van belang, in de buurt van de hertog van Bourgondië te komen. Wie zich in de omgeving van de hertog bevond, stond in de gunst van de hertog en had derhalve ook een hoge sociale positie en een groot prestige. Zo is de plaats aan tafel een goede indicator voor de hoogte van de sociale positie van de betreffende persoon.⁹²

Positie en prestige van een persoon kunnen ook afgelezen worden aan zijn of haar gevolg. Daarbij is het van belang, hoe groot dit gevolg was en wie er deel van uitmaakte. Vooral tijdens toernooien was dit van belang. Het gevolg bestond gewoonlijk uit familieleden en vrienden ("parens et amis"). Hoe hoger de sociale positie en het prestige van de leden van het gevolg, hoe beter. Het gold als extra eerbewijs indien leden van een gevolg, die zelf een hoge sociale positie bekleedden, zich hetzelfde kleedden. Dit blijkt uit de opmerkingen van Olivier bij de beschrijving van de presentatie van Jacques de Lalain in het toernooi tegen de Engelsman Thomas Qué, dat plaatsvond op de markt te Brugge in 1449. Jacques de Lalain werd vergezeld door de "baron de Beaujeu, nepveur du duc, et d'aultre moult grant seigneurie, ses parens et

---

aanduiding van zijn adelstand. (C. Pama, *Rietstap's handboek der wapenkunde* (4e druk; Leiden 1961) 2-7; Het woordgebruik van Pama is echter niet geheel correct. Hij spreekt van een "feodale ridderstand", maar hij bedoelt feodale adel.) In de 15de eeuw werden de wapenschilden echter zo ingewikkeld dat een snelle identificatie aan de hand van een wapen nauwelijks meer mogelijk was en er een specialist, een heraut of een wapenkoning, aan te pas moest komen om eenieder te kunnen identificeren. Derhalve raakte het gebruik van wimpels met persoonlijke deviezen en emblemen in zwang. (Vale, *War and chivalry*, 96-97).

⁹¹ La Marche, *Mémoires* III, 201.

⁹² Huizinga, *Herfsttij*, 59.

amis, et me souvient que, pour faire honneur au noble chevalier, ledit seigneur de Beaujeu, le seigneur de Ravestin, le bastard de Bourgoingne et moult d'autres seigneurs et nobles hommes s'estoient parez de robes de satin gris et pourpointz cramoisy, et venoient deux à deux devant le chevalier, qui estoit adextré des deux princes dessusditz, cousins germains": Ter ere van Jacques de Lalain droegen ze overkleden van grijs satijn en een karmijnrode wambuis. Hij zelf was gekleed in een zelfde overkleed, en droeg alleen de scheenplaten van zijn harnas.⁹³

Niet iedereen werd toegelaten tot een gevolg. Men moest al een zekere sociale positie bezitten om deel uit te mogen maken van een gevolg. Bovendien straalde de glorie van degene, van wie zij het gevolg vormden, evengoed af op de leden van het gevolg. Derhalve kunnen we de deelname van iemand aan een gevolg ook beschouwen als indicatie voor sociale positie en voor het prestige dat hij genoot.

De sociale positie van bastaarden aan het Bourgondische hof

In de *Mémoires* worden vele bastaarden genoemd, voornamelijk mannen. Al deze bastaarden worden aangeduid met de familienaam van de vader. Al deze bastaarden moeten derhalve eerst door hun vader zijn erkend als zijn zoon of dochter. Zoals Carlier al heeft opgemerkt zijn dit vrijwel de enige bastaarden waarover we feitelijke informatie vinden.⁹⁴ Over de moeder vinden we geen enkele informatie en het lijkt erop dat de bastaarden die door Olivier de La Marche worden genoemd via de vader toegang verkregen tot het hof.

Hoewel zij de familienaam van de vader droegen vermeldt Olivier consequent dat het gaat over een bastaard. Zo worden alle bastaarden van Filips de Goede aangeduid met "bastard(e) de Bourgoingne".⁹⁵ Daarmee wordt de speciale band van de persoon met het huis van de vader uitgedrukt. Dit wordt ook uitgedrukt in het wapenschild dat een bastaardzoon droeg. Olivier vermeldt expliciet dat Antoine, de bastaard van Bourgondië, de wapenrok van Bourgondië droeg met een linkerschuinstaak, "pour monstres qu'il estoit bastard"⁹⁶, en Bernard van Bearne droeg de wapenrok van Foix met een linkerschuinstaak, "comme il appartenoit à bastard de celle maison".⁹⁷

⁹³ La Marche, *Mémoires* II, 124.

⁹⁴ Carlier, *Sociale positie*, 173.

⁹⁵ Volgens Vaughan hadden ook de bastaardkinderen van andere leden van het Bourgondisch huis, inclusief bastaarden van de bastaarden van Filips de Goede deze titel. R. Vaughan, *Philip the Good. The apogee of Burgundy* (London, Harlow 1970), 133-134.

⁹⁶ La Marche, *Mémoires* III, 53. "ung barre traverse"; "barre" betekent linkerschuinbalk (Pama, *Rietstap's handboek der wapenkunde*, 296) en "traverse" betekent schuinstaak en is minder breed dan een linkerschuinbalk (Ibidem, 96, 339); een linkerschuinbalk loopt van de linkerbovenhoek naar de

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

De aanduiding "le bastard de Bourgoingne" lijkt een titel te zijn, die eerst Cornille, en na diens dood Antoine droeg. Deze titel wordt niet gecombineerd met de titel "messire". Het is niet geheel duidelijk welke titel hoger was, met andere woorden, welke titel het meeste prestige verschafte. Cornille wordt na het ontvangen van de ridderslag vooral aangeduid als "messire Cornille, bastard de Bourgoingne", terwijl Antoine na de dood van Cornille de titel "le bastard de Bourgoingne" krijgt en de titel "messire" door Olivier de La Marche nog slechts twee maal wordt gebruikt⁹⁸, vlak nadat Olivier heeft aangekondigd dat Antoine na de dood van Cornille alleen nog maar "le bastard de Bourgoingne" werd genoemd. Het lijkt mij echter dat de titel "le bastard de Bourgoingne" beschouwd moet worden als een hogere titel met een status die vergelijkbaar is met die van "conte de Charolais". Zoals deze laatste titel gereserveerd was voor de (oudste) zoon van de hertog van Bourgondië vanaf hertog Jan zonder Vrees, zo was de titel "le bastard de Bourgoingne" gereserveerd voor de oudste bastaardzoon van de hertog van Bourgondië, in ieder geval onder Filips de Goede. Mijns inziens noemt Olivier de La Marche Cornille steeds "messire" nadat deze de ridderslag had ontvangen, om daarmee diens ridderwaardigheid te benadrukken. Juist doordat Cornille in de strijd werd gedood, verkreeg hij de hoogst mogelijke eer, wat ook tot uitdrukking werd gebracht doordat zijn banier, standaard en vaantje met hem mee werden begraven.⁹⁹

Bekijken we hoe vrouwelijke bastaarden worden aangeduid, dan blijkt dat zij de naam van hun echtgenoot aannamen, zoals bij iedere vrouw die huwde. Zij ging dan ook over van de rechtsmacht van haar vader naar die van haar echtgenoot. Dit had voor de vrouwelijke bastaarden echter het gevolg, dat de bastaardaanduiding in haar naam verdween. De echtgenote van een bastaard nam wel de naam aan van haar echtgenoot, maar zoals we zien bij de echtgenote van Antoine, de bastaard van Bourgondië, kreeg zij niet de aanduiding van bastaardij in haar naam. Zij wordt aangeduid als "madame de

---

rechterbenedenhoek en wordt ook wel bastaardbalk genoemd. Volgens Pama wordt deze ten onrechte als teken van bastaardij beschouwd (Ibidem, 96). Aan het Bourgondisch hof was hij echter wel het teken van bastaardij, zoals uit deze passage blijkt. De linkerschuinstaak over het wapen van Filips de Goede is te zien op het wapen van Antoine, dat is opgenomen in het "Armorial van het Gulden Vlies" (KB: 76 F 4). Daarop staan echter ook een rechterschuinstaak door de rechterbovenhoek en de linkerbenedenhoek. (zie: W. Prevenier, W. Blockmans, *The Burgundian Netherlands* (Cambridge 1986), 230 afb. 196. Op het zegel van Antoine staat een rechterschuinstaak over het wapen.

⁹⁷ La Marche, *Mémoires* II, 130.

⁹⁸ Ibidem II, 272, 279.

⁹⁹ Een verklaring die Gulden Vlies, de wapenkoning en een expert op dit gebied, Olivier de La Marche gaf voor dit gebruik. Ibidem II, 270-271.

Beures" (van Beveren), waarbij Olivier de La Marche wel vermeldt dat zij de vrouw was van "monseigneur le bastard de Bourgoingne".¹⁰⁰

De speciale relatie tussen bastaarden en hun familie wordt steeds weer benadrukt in het woordgebruik waarmee de preciese familierelatie wordt aangeduid. In tegenstelling tot Karel de Stoute, die wordt aangeduid als de zoon van Filips de Goede, "son fils" ¹⁰¹, worden de bastaardkinderen van Filips aangeduid als "son fils bastard" (Cornille¹⁰², Antoine¹⁰³ en Boudouin¹⁰⁴), "son bastard" (Cornille¹⁰⁵), "fils naturel" (Antoine¹⁰⁶), "fille bastarde" (Yolande¹⁰⁷) en "fille naturel" (Marie¹⁰⁸). Volgens Olivier de La Marche gebruikte zelfs Filips de Goede zelf de woorden "mon bastard" om Cornille aan te duiden.¹⁰⁹

De termen "filz naturel" en "fille naturel" gebruikt Olivier de La Marche niet in hun kanoniek-rechtelijke betekenis van kinderen, geboren uit ouders, die niet met elkaar gehuwd waren en waarvoor geen huwelijksbeletselen golden.¹¹⁰ Deze termen hebben dezelfde betekenis als "bastard" en "fils/fille bastard", en drukken alleen de speciale familieband uit. Dit wordt duidelijk wanneer Olivier David, destijds bisschop van Thérouanne, aanduidt als de "frere naturel" van Karel de Stoute.¹¹¹

Duidelijk is ook dat Karel de Stoute zijn familierelatie tot de bastaardkinderen van Filips de Goede niet ontkende en hen als deel van de familie accepteerde. Zo bezocht hij David om hem eer te bewijzen, toen deze tot bisschop van Thérouanne was gewijd ¹¹² en bewees hij samen met zijn vader eer aan Antoine, na diens terugkeer van de kruistocht ¹¹³. Na de dood van zijn vader veranderde er aan deze situatie niets en behield Antoine zijn hoge sociale positie aan het Bourgondisch hof. Antoine speelde zelfs de hoofdrol in het tournooi van de Gouden Boom ter gelegenheid van het huwelijk van Karel de Stoute en Margaretha van York. We weten, dat Boudouin in 1470 naar Lodewijk XI vluchtte, maar de preciese toedracht is moeilijk vast te stellen. In ieder geval nam Karel de Stoute Boudouin in

---

¹⁰⁰ Ibidem II, 355.

¹⁰¹ Bijvoorbeeld: Ibidem II 317, 331; III, 40.

¹⁰² Ibidem II, 48, 207.

¹⁰³ Ibidem II 51; III, 36.

¹⁰⁴ Ibidem III, 36.

¹⁰⁵ Ibidem II, 270.

¹⁰⁶ Ibidem III, 35.

¹⁰⁷ Ibidem II, 366.

¹⁰⁸ Ibidem II, 112.

¹⁰⁹ Ibidem II, 40.

¹¹⁰ Zie noot 3.

¹¹¹ La Marche, *Mémoires* II, 225.

¹¹² Ibidem II, 225.

¹¹³ Ibidem III, 40.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

januari 1476 op aan het Bourgondisch hof.¹¹⁴ Olivier de la Marche vertelt hier niets over. Isabella van Portugal, de moeder van Karel de Stoute en wettige echtgenote van Filips de Goede, had geen andere keuze, dan zich zowel bij het overspel van haar echtgenoot als bij het bestaan en de acceptatie van de bastaardkinderen van Filips neer te leggen. Olivier de la Marche vond wel, dat Isabella en de koningin van Frankrijk, Marie d'Anjou, beiden leden aan "une mesme douleur et maladie qu'on appelle jalousie". Maar ook hij geeft toe, dat daar wel reden voor was, want Karel VII had Agnes Sorel als maîtresse genomen, "une des plus belle femmes que je veiz oncques" en hij had haar zo hoog verheven, dat haar stand niet onderdeel voor de "grandes princesses du royaume". Filips de Goede van zijn kant, was de "prince", die in zijn tijd wel het meest gesteld was op vrouwelijk gezelschap¹¹⁵, "et avoit de bastards et de bastardes une moult belle compaignie".¹¹⁶ In plaats van Filips de Goede te kapittelen voor zijn overspel, kapittelt Olivier de la Marche Isabella voor haar gefundeerde jalouzie, en kan hij alleen maar waardering opbrengen voor het gedrag van Filips de Goede. Daar de bastaardkinderen van Filips de Goede aan het hof werden opgevoed en plaats namen in de hoforganisatie, werd Isabella ook met hen geconfronteerd. Zo zat zij op het feest van de Fazant naast Marie, bastaarddochter van haar echtgenoot.¹¹⁷ Wanneer we Olivier de La Marche mogen geloven, kon zij toch een zekere sympathie opbrengen voor Cornille, wiens begrafenis in de Sint Goedele te Brussel door haar werd verzorgd, "car elle l'aimoit moult pour ses bonnes vertus".¹¹⁸

Filips de Goede zorgde er voor, dat zijn bastaardkinderen een passende opvoeding kregen. Zo blijkt uit de *Mémoires*, dat Cornille werd opgevoed door Guillaume de Saint-Seine ("Guillaume de Saint Songne"). Eerder heb ik al vermeld hoe Olivier de La Marche vertelt dat Guillaume Cornille ervoor behoorde al te overmoedige akties te ondernemen; door een overdaad aan moed zou hij de troepen in gevaar hebben gebracht en schade hebben kunnen berokkenen aan de eigen troepen, en dit zou schande ("honte") hebben betekend voor Cornille.¹¹⁹ Karel de Stoute werd opgevoed door Jean, heer van Auxy, die door Olivier uitermate geschikt wordt bevonden om een jonge

---

¹¹⁴ R. Vaughan, *Charles the Bold. The last Valois duke of Burgundy* (London 1973), 238-240.

¹¹⁵ "le duc de Bourgoingne fut de son temps un prince le plus dameres et le plus connoyseulx que l'on sceut"; "dameres" = "dameret" en betekent: saletjonker; "connoyseulx" = "envoiseux" en betekent: wellustig, levensgenieter.

¹¹⁶ La Marche, *Mémoires* II, 55.

¹¹⁷ *Ibidem* II, 355: "Madame de Charny".

¹¹⁸ *Ibidem* II, 270-271.

¹¹⁹ *Ibidem* II, 252-253. Paravicini meldt, dat Guillaume de Saint-Seine een gage ontving van 18 sous/dag als "gouverneur" van Cornelius. Paravicini, *Soziale Schichtung*, 166; hij vermeldt ook dat Anton werd opgevoed door George van Rosimbos, heer van Filainnes. *Ibidem*, 164.

vorst op te voeden, aangezien de ridder een "bel homme" was, "bien renommé, de bon eage, beau parlier, et voutentiers recitoit choses et matieres d'honneur et de hault affaire".¹²⁰ Beide jonge mannen werden derhalve door hun opvoeders vertrouwd gemaakt met "matieres d'honneur", waaraan, zoals we hebben gezien, een bepaalde gedragscode was verbonden: zij dienden zich zo veel mogelijk te gedragen naar het ideaal van de dappere ridder.

Niet alleen de kinderen van Filips de Goede ontvingen een opvoeding aan het Bourgondisch hof. Zoals de legitieme kinderen van "princes", landsheren, werden opgevoed aan het Bourgondisch hof¹²¹, werden ook de bastaarden van landsheren hier opgevoed. Dit was waarschijnlijk het geval bij Johanna, bastaarddochter van Lodewijk IV, hertog van Beieren, waarvan Olivier vermeldt, dat zij voor haar huwelijk "dame d'honneur" was van Isabella van Portugal.¹²² Ook bastaardkinderen van lagere edelen werden aan het hof opgevoed, zoals Philippe, bastaard van Vieville.¹²³

Aan de hand van de *Mémoires* kunnen we volgen dat bastaardzonen aan het hof carrière konden maken in het krijgsbedrijf, waartoe we zowel de oorlog als het tournooi moeten rekenen. Dit kunnen we het best volgen bij Cornille en Antoine, bastaarden van Bourgondië waarover Olivier de La Marche ons uitgebreid informeert. Duidelijk is echter ook dat dit uitzonderlijke carrières waren.

Cornille nam voor zijn dood een positie in, die was te vergelijken met die van de hoogste Bourgondische adel, verenigd binnen de orde van het Gulden Vlies. Deze positie was lager dan die van de "princes", de landsheren, en hun directe familie, zoals Adolf van Kleve, broer van Jan II, hertog van Kleve. Dit is af te leiden uit de volgorde waarmee Olivier de aanwezigen bij belangrijke gebeurtenissen opsomt en uit de titel die hij voor Cornille gebruikt.

Bij de ontvangst van de hertog en hertogin van Savoye door Filips de Goede (29 juni 1443) wordt Cornille genoemd na de aanwezige vorsten en na de legitieme zonen van de vorsten. Lagere edelen worden niet genoemd.¹²⁴ In het verslag van de verovering van het hertogdom Luxemburg door de Bourgondiërs wordt Cornille steeds na de graaf van Étampes, Jean de Bourgogne, genoemd. Beiden hadden de leiding over de belegering van het kasteel van Luxemburg.¹²⁵ Cornille was al in 1444 benoemd tot gouverneur van Luxemburg, toen hij deel uitmaakte van het gevolg van Jacques de Lalain in diens tournooi tegen de Engelsman Thomas Qué (1449). Samen met de

¹²⁰ La Marche, *Mémoires* II, 51.

¹²¹ Bijvoorbeeld Eberhard de Jongere van Württemberg, die vaak aan het Bourgondische hof verbleef. Vaughan, *Philip the Good*, 162.

¹²² La Marche, *Mémoires* I, 267 + n.2.

¹²³ Ibidem II, 287.

¹²⁴ Ibidem I, 258.

¹²⁵ Ibidem II, 41, 45.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

"seigneur de Beaujeu" (Philippe de Bourbon), "le seigneur de Ravestin" (Adolf van Kleef) noemt Olivier "le bastard de Bourgoingne". Alle andere leden van het gevolg worden door Olivier aangeduid met "moult d'autres seigneurs et nobles hommes". Het hele gevolg was gekleed in overkleden van grijs satijn en een karmijnrode wambuis, om daarmee eer te bewijzen aan Jacques de Lalain, die eenzelfde overkleed droeg.¹²⁶ Hieruit blijkt dat Cornille recht had op de titel "seigneur". Jean, heer van Crequi en een vliesridder, die ook aanwezig was, wordt door Olivier niet met naam genoemd! In het verslag van de oorlog tegen Gent (1452-1453) was Cornille één van de aanvoerders en wordt hij steeds na Adolf van Kleef maar voor zijn halfbroer Antoine genoemd, terwijl deze toch al de titel "messire" droeg. Bij de slag bij Overmere (23 mei 1452) vergezelde Cornille de standaard van hertog Filips, waarbij hij wordt genoemd na Adolf van Kleef, maar vóór Philippe, heer van Ternant en Vliesridder, en "messire" Jacques de Lalain. Daarbij vertelt Olivier dat Jacques zich zeer dapper had gedragen en als speciaal eerbewijs met hertog Filips had gedineerd.¹²⁷ Vlak voor de slag werd Cornille tot ridder geslagen door Antoine, heer van Croy en vertrouweling van hertog Filips. Tijdens de slag bij Rupelmonde (9 juni 1452) werd Cornille door een Gentenaar gedood. Olivier de La Marche vertelt hoe Filips de Goede, Karel de Stoute en Antoine, om zijn dood rouwden daar zij hem allen hadden liefgehad. Olivier meent dat hoewel het Bourgondische leger de overwinning had behaald en daardoor de eer en de dag toevielen aan de hertog, het verlies van Cornille een zo grote slag was voor het huis Bourgondië dat de wraak van 100.000 gevallen Gentenaren niet voldoende was om het verlies te compenseren.¹²⁸

Antoine maakte vooral carrière in de oorlog tegen Gent (1452-1453). Volgens Olivier de La Marche ontving hij na zijn terugkeer van de (mislukte) kruistocht (1464) van zijn vader het graafschap La Roche-en-Ardenne. Commies vermeldt echter dat Antoine het graafschap vóór zijn vertrek ontving ter stimulering van zijn vechtlust.¹²⁹

Opvallend is verder dat Antoine nooit als graaf wordt aangeduid, hoewel zijn vader hem het graafschap La Roche-en-Ardenne had gegeven en Olivier dit ook expliciet vermeldt. Wel wordt de titel "monseigneur" gekoppeld aan die van "le bastard de Bourgoingne". Olivier gebruikt de titel "mondit seigneur de Bourgoingne", die gelijk is aan "monseigneur de Bourgoingne", voor het eerst, wanneer hij vertelt dat Antoine Jean Fallot, een Engelsman die meevocht aan de Gentse kant in de Gentse oorlog, had weten over te halen

---

¹²⁶ Ibidem II, 124-125.

¹²⁷ Ibidem II, 245, 250.

¹²⁸ Ibidem II, 269-270.

¹²⁹ A. Commies, 'Nul ne s'y frote'. Een biografische schets van Anton, Bastard van Bourgondië, *Excursiones mediaevalis. Opstellen aangeboden aan Prof.Dr. A.G. Jongkees door zijn leerlingen* (Groningen 1979) 59-76, aldaar 62.

over te lopen naar de kant van de hertog van Bourgondië.¹³⁰ Daarna gebruikt Olivier deze titel niet meer bij Antoine tot bij het feest van de Fazant (17 februari 1454), waar de kruisvaartgeloften werden afgelegd. Derhalve ligt het voor de hand te veronderstellen dat Olivier zich de eerste keer dat hij deze titel gebruikte, heeft vergist en zich wellicht wat liet meeslepen door zijn bewondering voor Antoine.

Het is moeilijker vast te stellen of Olivier zich ook heeft vergist in het gebruik van deze titel voor Antoine bij het feest van de Fazant en later. Het is namelijk mogelijk dat Antoine pas "officieel" recht had op de titel "monseigneur"; nadat hij het graafschap La Roche-en-Ardenne van zijn vader had ontvangen. Twee argumenten spreken hiertegen. Het eerste argument is dat Olivier de La Marche meestal zeer zorgvuldig is met het gebruik van titels. Het tweede argument is dat Olivier de titel "monseigneur" voor Antoine consequent gebruikt vanaf het feest van de Fazant.¹³¹ Het is derhalve mogelijk dat Antoine in de periode tussen het einde van de oorlog met Gent (31 juli 1453) en het feest van de Fazant (17 februari 1454) carrière heeft gemaakt. Wellicht moeten we de verklaring zoeken in het feit, dat Antoine na de oorlog tegen Gent de heerlijkheid Beveren ontving.¹³²

De positie van Antoine na de oorlog tegen Gent is te vergelijken met die van een Vliesridder, een waardigheid die Antoine in 1456 ook verkreeg. Na het verkrijgen van het graafschap La Roche-en-Ardenne werd hij mijns inziens niet tot de "princes" gerekend¹³³ en was zijn positie ongeveer gelijk aan die van Adolf van Kleve, die overigens ook een grote reputatie als tournooiridder had opgebouwd. Vrijwel alle andere mannelijke bastaarden uit landsheerlijke huizen die door Olivier worden genoemd, waren "werkzaam" in het krijsbedrijf.¹³⁴ Het valt op dat vrijwel al deze bastaarden de ridderwaardigheid verkregen.¹³⁵ Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol,

---

¹³⁰ La Marche, *Mémoires* II, 292-293.

¹³¹ Uitzondering: *Ibidem* III, 53. Maar dan is hij allang graaf van La Roche-en-Ardenne en heeft hij recht op die titel en bovendien beïnvloed dit niet de lijn in Anton's carrière.

¹³² Beveren was eerst in het bezit van Cornille. F.A.T. de Reiffenberg, *Enfants naturels de duc Philippe le Bon, Bulletin de l'Académie Royale de Belgique* 13:1 (1846) 172-187 en 14:1 (1847) 585-597, aldaar 13:1 (1847), 588. Het probleem is dan echter, dat Cornille niet de titel "monseigneur" droeg, terwijl hij wel de heerlijkheid Beveren had bezeten.

¹³³ Zo heette Antoine de Croy niet graaf van Château-Porcien, en Guy de Brimeu niet graaf van Megen. Paravicini, *Soziale Schichtung*, 135 + n.38.

¹³⁴ Met uitzondering van Jan van Bourgondië, bisschop van Cambrai, en David, bisschop van Utrecht.

¹³⁵ Het is niet duidelijk, of de markies van Ferrare de ridderwaardigheid had ontvangen. De titel "monseigneur", die de markies van Ferrare droeg, woog zwaarder dan die van "messire" en Olivier de La Marche betitelt hem niet expliciet als ridder.

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHÉ

heer van Haubourdin, had een uitzonderlijk hoge positie. Aan de hand van de *Mémoires* van Olivier de La Marche kunnen we zijn carrière niet volgen. Wanneer Olivier hem voor het eerst vermeldt, is hij al lid van de orde van het Gulden Vlies, waartoe hij in 1433 was toegelaten. Dit lidmaatschap betekent, dat hij al tot de hoogste Bourgondische adel werd gerekend vóór hij in 1449 de "pas d'armes" van de Pelgrimage hield. Juist voor het doen herleven van de ideale ridderwereld werd vooral aan het Bourgondisch hof een enorm prestige verkregen en toonde hij zich een voorbeeldige Vliesridder.

Om aan het Bourgondisch hof tot de geboorte-adel te worden gerekend, moest men "de quatre lignées" van adel zijn, wat inhield dat men vier adellijke grootouders moest hebben. Voldeed men aan dit criterium, dan werd men een "gentilhomme (de nom et d'armes)" genoemd.¹³⁶ Of alle bastaarden aan dit criterium voldeden weten we niet; zoals gezegd hebben we vrijwel geen gegevens over de moeders en weten we dus ook niet of die van adel waren. Het is echter zeer de vraag of dit criterium voor geboorte-adel ook werd toegepast op de bastaarden.

Wat we namelijk wél kunnen vaststellen is dat de bastaarden uit de adellijke huizen volgens Olivier de La Marche tot de adelstand behoorden. Hij betitelt Cornille, bastaard van Bourgondië, en Adolf van Kleve, heer van Ravestein, als "deux nobles personnages", vóórdat zij tot ridder zijn geslagen.¹³⁷ Door de ridderslag, één van de manieren om toegang tot de adelstand te krijgen¹³⁸, werd Cornille dus niet tot de adel gerekend. Voorts vermeldt Olivier dat Antoine en George, bastaarden van Auxy, meededen aan het tournooi van de Gouden Boom. Derhalve werden hun wapenschilden in deze Gouden Boom gehangen, die stond opgesteld op de markt van Brugge. Aangezien alleen edellieden een wapenschild mochten dragen en mochten deelnemen aan een tournooi, betekent dit dat zij door hun omgeving tot de adelstand werden gerekend. Bovendien worden zij hier betiteld als "nobles hommes", zonder dat zij de titel "messire" dragen.¹³⁹

Waarom werden de bastaarden, die Olivier de La Marche in zijn *Mémoires* noemt dan tot de adel gerekend? Een deel van het antwoord vinden we in de *Traictyé de vraie noblesse* van Diego de Valera. Hij behandelt expliciet de vraag, of bastaarden (hij heeft het alleen over mannelijke bastaarden) tot de adel moesten worden gerekend. Alvorens deze vraag te beantwoorden merkt hij op, dat bastaarden van "princes" een aparte plaats innamen. Voor deze bastaarden deed de vraag, of zij wel of niet tot de adel behoorden, niet ter zake.

¹³⁶ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 134 + n.33.

¹³⁷ La Marche, *Mémoires* I, 287.

¹³⁸ Paravicini, *Soziale Schichtung*, 148. In hetzelfde artikel vermeldt hij geen bastaarden die een schriftelijke bevestiging van hun adeldom hebben ontvangen, noch bastaarden die toegang tot de adelstand verkregen door middel van een adelsbrief (Ibidem, 145-147).

¹³⁹ La Marche, *Mémoires* III, 192-193.

Hun vader had namelijk het recht adel te verlenen en waardigheden te vergeven. Of hun vader daar goed aan deed moest worden overgelaten aan diens geweten en het was niet aan anderen hierover te oordelen. De vraag, of de andere bastaarden tot de adel behoorden, koppelt Diego aan het kanoniek-rechtelijk onderscheid tussen de verschillende categorieën bastaarden. "Spurios", dat wil zeggen kinderen van priesters, nonnen, Saracenen en Joden, en "vulgo quesitos", dat wil zeggen kinderen van prostituées, ontvingen in geen geval "la gentillesse et noblesse" van hun vader, tenzij ze door de vorst werden gelegitimeerd. Zij mochten ook niet het wapen van de vader dragen. De "filz bastards", dat wil zeggen kinderen geboren uit overspel en kinderen, die door de vader werden verworpen, behoorden tot de adel, indien hun moeder van adel was. De "filz naturelz", dat wil zeggen kinderen geboren uit ongehuwde ouders, die niet verwekt waren uit wellust ("luxure") maar om nageslacht te verkrijgen, genoten "la noblesse et dignité" van hun vader en mochten zijn wapen dragen, maar dan wel met een onderscheidingsteken, indien ze niet waren gelegitimeerd. Diego de Valera merkt daarna op, dat er in de praktijk echter helemaal geen onderscheid werd gemaakt tussen "filz naturelz" en "bastars", noch tussen "bastars", "spurios" en "vulgo quesitos".¹⁴⁰

De opmerkingen van Diego de Valera over de praktijk interesseren ons hier. We hebben al vastgesteld, dat het kanoniek-rechtelijk onderscheid tussen natuurlijke kinderen en bastaarden door Olivier de La Marche niet wordt gehanteerd. Derhalve is het waarschijnlijk, dat in praktijk de stand van de bastaarden van de landsheren niet werd betwijfeld vanwege de hoge sociale positie van de vader en diens rechten. De stand van de moeder en het feit, dat de vader en/of de moeder gehuwd was, deed er niet toe.

Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol en Antoine, de grote bastaard van Bourgondië, werden toegelaten tot de orde van het Gulden Vlies. In de oorspronkelijke statuten, die door Le Fèvre de Saint-Remy zijn opgenomen in zijn *Chronique*, werd echter vermeld, dat de eerste vierentwintig leden van de orde "gentilshommes de nom et d'armes et sans reproche, nés et procréés en légal mariage" waren.¹⁴¹ Blijkbaar liet men deze laatste eis vallen. In de statuten, die in 1445 worden gedateerd, van de "Statuts et ordonnances de l'Ordre de la Toison d'or en langue Françoise" wordt echter wel vermeld, dat de leden "gentilshommes de nom et d'armes et sans reproche" moesten zijn.¹⁴²

¹⁴⁰ D. de Valera, *Ung petit traictyé de noblesse, Vanderjagt, Qui sa vertu anoblist*, 237-283, aldaar 259-260.

¹⁴¹ Een gedeelte is gepubliceerd door F. Quicke, *Les chroniqueurs des fastes Bourguignons* (Bruxelles 1943), 46. Dezelfde passage wordt vermeldt door Paravicini, *Soziale Schichtung*, 135 n.41.

¹⁴² Statuts et ordonnances de l'Ordre de la Toison d'or en langue Françoise (Koninklijke Bibliotheek Den Haag 76 E 14), fol.38v. In hetzelfde handschrift staan statuten, die op 1430/31 zijn gedateerd, waarin dezelfde eisen aan de

DE VERDEDIGING VAN BASTAARDEN DOOR O. DE LA MARCHE

Derhalve heeft men de eis, dat de leden binnen een legaal huwelijk moesten zijn geboren laten vallen. Jean de Luxembourg, die in 1445 al lid was van de orde, werd derhalve als een "gentilhomme" gezien en derhalve ook Antoine. Het is echter niet duidelijk of er ook naar de stand van de moeder werd gekeken voor hun de toegang tot de orde werd verleend.¹⁴³ Ik acht dit echter onwaarschijnlijk. De afkomst van hun vader en hun eigen persoonlijk prestige was voldoende voor toelating tot de orde.

Daar er in de praktijk geen onderscheid bestond tussen de verschillende categorieën bastaarden, hadden de bastaarden uit lagere adellijke huizen "formeel" evenveel kans tot de adel te worden gerekend als de "natuurlijke kinderen". Op basis van de *Mémoires* van Olivier de La Marche kunnen we vaststellen dat de bastaarden zonder problemen werden geaccepteerd, indien ze er een ridderlijke leefwijze op na hielden, aangezien dit de leefwijze was, die iedere edelman eigenlijk behoorde te voeren. Zo was het gehele hof, inclusief de "princes" aanwezig bij de begrafenis van Jean, bastaard van Dampierre.¹⁴⁴

Voor zover we op grond van gebrekkige gegevens na kunnen gaan, speelde legitimatie hierin geen rol. Commies vermeldt dat Antoine in 1479 door paus Sixtus IV werd gelegitimeerd en in 1485 door Karel VIII, koning van Frankrijk.¹⁴⁵

9. Conclusie.

Olivier de La Marche heeft in de Introductie van zijn *Mémoires* allereerst Filips de Schone verdedigd. Filips liep namelijk het (theoretische) risico beschuldigd te worden van een schandelijke afkomst. Één van de voorouders van Filips, koning Jan I van Portugal, was namelijk een bastaard. Ter legitimatie van diens troonsbestijging en ter verdediging van de stelling dat de Filips' afkomst van Jan I eervol was, voert Olivier het argument aan, dat de deugden van een persoon belangrijker zijn dan diens geboorte. Indien

---

leden worden gesteld en niet de eisen, die Le Fèvre de Saint-Remy geeft. Ibidem, fol.8r.-8v.

¹⁴³ De moeder van Antoin, de bastaard van Bourgondië, was Johanna van Presles: Prevenier, Blockmans, *The Burgundian Netherlands*, 389. Het is niet duidelijk of zij van adel was. De moeder van Jean de Luxembourg, bastaard van Saint Pol was Mahaut de Roeux, maar ik heb niet kunnen ontdekken of zij tot de adelstand behoorde: *Europäischen Stammtafeln*, III, Tafel 109.

¹⁴⁴ La Marche, *Mémoires* II, 44.

¹⁴⁵ Commies, Nul ne s'y frote, 69. Vergelijk: A. Boinet, Un bibliophile du XVe siècle. Le grand bâtard de Bourgogne, in: *Bibliothèque de l'École des Chartes* 67 (1906) 255-269, 255-256: 1486. De Reiffenberg, *Enfants naturels*, 589: 1483 Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist*, 65; Hij verwijst hier echter niet naar de legitimatie zelf, maar naar de *Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*.

M.E. VAN DEN HEUVEL

bastaarden bewijzen de juiste deugden te bezitten, is hun onwettige geboorte niet meer van belang.

Deze redenering kunnen we terugvoeren op het door Olivier gekoesterde adelsideaal: een "deugdzaam" edelman moest bewijzen dat hij zijn afkomst waardig was en dit diende hij te doen door het vertoon van ridderlijk gedrag. De belangrijkste deugd voor een edelman was moed. In de oorlog en tijdens het tournooi kon hij tonen dat hij deze deugd bezat.

Mijns inziens is het verder belangrijk dat Olivier de La Marche heeft meegemaakt dat bastaarden aan het Bourgondische hof hoge posities hadden. Toegang tot het hof verkregen deze bastaarden doordat zij door hun vader als zijn kind waren erkend. De vader zorgde dan ook voor de opvoeding. Doordat de vader toonde dat hij zijn onwettige kind had geaccepteerd, werden de bastaarden tot het huis van de vader gerekend. Zij verkregen evenwel nooit een positie die gelijkwaardig was aan die van de legitieme zonen van de vader. Als lid van het huis van hun vader verkregen ze toegang tot het hof. Verder lag het vooral aan hun eigen kwaliteiten of zij hun positie konden verbeteren. Daartoe moesten zij zich ridderlijk gedragen. Uitzonderlijk moedig gedrag leverde een hoge sociale positie op. De bastaarden werden tot de adel gerekend door enerzijds de acceptatie door de vader en anderzijds door hun ridderlijke gedrag. Hierdoor was het voor Olivier niet zo moeilijk bastaarden te verdedigen op grond van deugdzaam gedrag.